

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра педагогіки та освіти**

**КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ»**

Для спеціальності 073 Менеджмент (Управління навчальним закладом)

Автор: кандидат пед. наук, доцент
завідувач кафедри педагогіки та освіти
Л.В.Задорожна-Княгницька

Затверджено на засіданні кафедри педагогіки та освіти протокол №10
від «15» березня 2017 р.

ЗМІСТ КНМЗНД

Навчальна програма дисципліни.....	3
Робоча програма навчальної дисципліни.....	10
Навчальний контент.....	25
Методичні рекомендації до проведення практичних (семінарських) занять.....	62
Дидактичне забезпечення самостійної роботи.....	66
Засоби діагностики навчальних досягнень студентів.....	68
Перелік навчально-методичних посібників, технічних засобів навчання тощо.....	71
Інформаційні матеріали бібліотеки по забезпеченню навчальними підручниками (посібниками) з дисципліни.....	71

Міністерство освіти і науки України

ІСТОРІЯ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

ПРОГРАМА

навчальної дисципліни

підготовки МАГІСТРА

напряму 07 Управління та адміністрування

**спеціальності 073 Менеджмент (Управління навчальним закладом
(загальноосвітній навчальний заклад))**

ВСТУП

Програма вивчення навчальної дисципліни «Історія управління освітою» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістра напряму 07 Управління та адміністрування, спеціальності 073 Менеджмент (Управління навчальним закладом (загальноосвітній навчальний заклад)).

Предметом вивчення навчальної дисципліни є історія становлення теорії та практики державно-громадського управління освітою в Україні.

Міждисциплінарні зв'язки: теорія і практика управління освітою, адміністрування навчального закладу, менеджмент організацій.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Становлення системи управління освітою в Україні (X – XVIII ст.)
2. Управління освітою в XIX – на початку XX ст.
3. Управління освітою 1918-1990 рр.

1.1. **Метою викладання** навчальної дисципліни «Історія управління освітою в Україні» є: надання ґрунтовних знань з історії становлення та розвитку системи вітчизняної освіти та державного й громадського управління нею, періодизації їх розвитку, особливостей формування провідних тенденцій, суперечностей і закономірностей освітніх процесів, співвідношення історії й сучасного розвитку теорії та практики управління освітою, актуалізації історичного досвіду в умовах модернізації національної освіти.

1.2. **Основними завданнями** вивчення дисципліни «Історія управління освітою» є: забезпечення розуміння цілісного процесу становлення і розвитку вітчизняних освітніх систем;

- з'ясування сутності й змісту провідних тенденцій управління вітчизняної освітою в різні історичні періоди;
- оволодіння студентами методом ретроспективного логіко-системного аналізу освітніх явищ і процесів;
- набуття вмінь узагальнювати й актуалізувати провідний педагогічний досвід, співвідносити його з сучасними процесами управління освітою;
- підготовка до комплексного, системного сприйняття і розроблення науково-педагогічної проблематики.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати :

- основні етапи еволюції теорії та практики управління освітою України;
- соціально-економічні та суспільно-політичні передумови становлення та розвитку громадсько-державного управління вітчизняною освітою;
- зміст державного й громадського управління освітою в історії їх розвитку;
- методи історико-системного дослідження.

вміти :

- здійснювати комплексний аналіз науково-педагогічних явищ і процесів у сфері управління освітою;
- застосовувати логіко-системний підхід у дослідженні сучасного розвитку системи державно-громадського управління освітою;
- обґрунтовувати періодизацію історії управління освітніми закладами;
- виявляти і конструювати провідний управлінський досвід;
- актуалізовувати історичні здобутки з метою використання в сучасних управлінських проектах.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1.

Передумови розвитку шкільної освіти в Київській Русі: становлення феодалного способу виробництва, розвиток державності, зростання та розвиток міст, потреба у грамотному державотворенні, розвиток ремесел й торгівлі).

Характеристика шкільної освіти в Київській Русі. Школи «книжного вчення», монастирські школи, школи грамоти. Характеристика кормильства як окремої галузі домашнього виховання. «Школи-дяківки» та їх значення у розвитку вітчизняної освітньої системи.

Особливості управління навчальними закладами різних типів. Роль князів в утвердженні основних засад державного управління освітою. Особливості управління навчальними закладами релігійного (монастирські школи) та світського (міські школи) спрямування.

Загальна характеристика передумов виникнення та розвитку шкільної освіти. Шкільна освіта в Україні XIV - XV ст. Виникнення братських шкіл, єзуїтські навчальні заклади, протестантські школи. Роль та значення освітньої діяльності мандрівних дяків для розвитку вітчизняної педагогічної теорії та практики.

Особливості управління навчальними закладами різних типів.

Історичні передумови українського Відродження. Ідея гуманізму як провідна культурно-освітня ідея у XVI – першій половині XVIII ст.

Загальна характеристика системи освіти в період Відродження. Поняття братських шкіл, їх виникнення та розвиток. Львівська та Луцька братські школи. Особливості організації та діяльності братських шкіл України. Зміст навчання, класна система занять, методи та засоби навчання у братських школах. Значення діяльності братських шкіл у розвитку вітчизняної освіти та культури.

Спеціальні школи України періоду Відродження. Характеристика „шкіл-дяківок”, шкіл полкової музики, шкіл підготовки полкових старшин і канцеляристів, народних професійних шкіл мистецтв і ремесел. Елементарні школи (католицькі, уніатські, протестантські, парафіяльні, монастирські православні).

Демократичні засади громадського управління братськими школами. Роль братств у ствердженні прогресивних засад громадського управління навчальними закладами.

Діяльність козацьких шкіл в Україні (особливості функціонування академій, дяківських, церковних, монастирських шкіл, колегіумів, народних професійних шкіл мистецтв і ремесел, січові школи). Характеристика ступенів української козацької системи виховання: дошкільне родинне виховання, шкільне виховання, підвищена або вища освіта. Народно-педагогічні засади функціонування козацьких та січових шкіл.

Управління козацькими школами в Україні в умовах адміністративно-територіального полкового устрою. Роль та значення громадськості в управлінні січовими освітніми закладами. Основні ідеї демократизації управління козацькими освітніми закладами (свобода й незалежність, непорушність прав людини й народу, суверенність особистості).

Вища освіта XVI – першої половини XVIII ст. Києво-Могилянська академія та її культурно-історичне значення. Характеристика діяльності навчального закладу. Автономія Києво-Могилянської академії та особливості внутрішнього управління навчальним закладом. Роль та значення викладацько-студентського колективу у ствердженні колегіальних засад управління освітнім закладом.

Острозька академія, Тихоріанська академія (Харківський колегіум), Львівський університет. Чернігівський, Переяславський, Кременецький, Острозький, Володимир-Волинський, Вінницький, Житомирський, Рівненський, Луцький, Кам'янець-Подільський колегіуми. Особливості управління вищою освітою XVI – першої половини XVIII ст.

Змістовий модуль 2.

Коротка характеристика соціально-економічного становища України у першій половині XIX ст. Зникнення сільських шкіл, реформування системи освіти в царській Росії. Вплив Статуту 1804 р. на систему освіти України. Політика насильницької русифікації царським урядом українських земель.

Характеристика церковнопарафіяльних шкіл, повітових училищ, гімназій, ліцеїв та університетів як структурних ланок системи освіти.

Становий характер освіти. Характеристика та призначення духовних семінарій та училищ, приходських шкіл як окремих типів навчальних закладів.

Особливості діяльності державних органів управління освітою в Україні, їх нормативно-інструктивний характер.

Адміністративно-педагогічна і просвітницька діяльність попечителів навчальних округів. Особливості діяльності М.І.Пирогова як попечителя Одеського й Київського навчальних округів, його роль у створенні учительських семінарій. Загальна характеристика проекту єдиної шкільної системи за М.І.Пироговим.

Роль К.Д.Ушинського у розбудові системи педагогічної освіти та ствердженні народно-демократичних засад її функціонування.

Ідея національної школи у громадській діяльності М.Драгоманова.

Коротка характеристика соціально-економічного становища на українських землях у кінці XIX - на початку XX ст.

Громадсько-політичний рух 50-60 років XIX ст. та його вплив на розвиток школи та освіти. Характеристика буржуазно-ліберального, буржуазно-демократичного, революційно-демократичного та національного напрямків громадсько-політичного руху.

Характеристика системи освіти України в кінці XIX - на початку XX ст. Виникнення прогресивних тенденцій у вітчизняній педагогічній думці.

Діяльність земств та їх місце в системі громадсько-державного управління освітою.

Соціально-економічні умови становлення Півдня України як поліетнічного й полікультурного регіону. Характеристика освітнього поля регіону: функціонування державних шкіл та шкіл переселенців (німецьких, менонітських, єврейських, грецьких, гуттерійських та ін. навчальних закладів).

Особливості державного управління освітою Південноукраїнського регіону. Політика царського уряду у сфері освіти щодо іноземних переселенців. Громадське управління освітою етно-конфесійних спільнот Півдня України. Діяльність громадських органів управління освітою німців та євреїв, її значущість у ствердженні демократичних засад управління.

Змістовий модуль 3.

Основні принципи перебудови народної освіти в УНР: світський характер освіти, загальність, обов'язковість, загальнодоступність та рівноправність усіх націй та народностей. Що мешкають на території України). Відновлення діяльності товариства «Просвіта» та Всеукраїнської вчительської спілки. Утворення Генерального секретаріату як підрозділу управління освітою.

Реформування системи освіти в Добу Гетьманщини. Централізація освіти, скасування шкільних рад, поширення мережі приватних навчальних закладів, відкриття гімназій з українською мовою навчання, відновлення діяльності Київського університету, організація Української Академії наук.

Розвиток української національної освіти у період Директорії. Основні напрями діяльності Міністерства освіти: розробка програми єдиної української школи, затвердження нового правопису української мови, підготовка педагогічних кадрів.

Діяльність Народного Комісаріату Освіти: запровадження єдиної трудової політехнічної школи й пропаганда трудового характеру навчання, формування соціально-педагогічного напрямку досліджень науковців та вчительства, запровадження двоступеневої системи освіти. Створення німецьких, польських, чеських, єврейських шкіл в Україні.

Формування в Україні специфічних рис в організаційному та змістовому аспектах. Розгортання широкої мережі навчальних та наукових освітніх закладів різного рівня, громадських культурно-освітніх організацій. Нівелювання специфіки української школи, уніфікація освітньої системи.

Управління освітніми закладами в умовах культурно-освітньої нестабільності.

Особливості післявоєнної розбудови системи освіти в Україні. Запровадження обов'язкового загального семирічного навчання (1949 р.). Створення шкіл-інтернатів як навчальних закладів нового типу (1958 р.).

Загальна характеристика закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи освіти СРСР» (1958 р.). Система шкільної освіти 50-60х рр. (загальна обов'язкова восьмирічна школа, повна середня школа, школа-інтернат, вечірня, змінна, заочна середня школа, технікум та інші вищі навчальні заклади).

Реформування системи освіти в 60-ті рр. Постанови ЦК КПРС «Про зміни терміну навчання в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням» (1964 р.). «Про заходи дальшого удосконалення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966 р.). зміни, внесені в «Закон про школу» (1966 р.). Запровадження кабінетної системи навчання. Залучення громадськості до управління освітою.

Особливості управління школою у 70-80-ті рр. Статут середньої загальноосвітньої школи (1970 р.). Розвиток кабінетної системи навчання, широке використання у процесі навчання ТЗН, введення атестації учителів. Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів «Про дальше покращення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (1977 р.).

Криза загальноосвітньої школи у 70-80-х рр. та спроба вийти з неї. Реформа загальноосвітньої школи 1984 р. та її наслідки.

3. Рекомендована література

1. Біднов В. Школа і освіта на Україні. Українська культура: Лекції / В.Біднов. - К., 1993.-С.40-70.
2. Дорошенко Д.І. Нариси історії України / Передмова О.І.Денисюка.-Л., 1991.
3. Жураховский Г.Е. Из истории просвещения в дореволюционной России / Г.Е.Жураховский. - М.: Педагогика, 1978.
4. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки / В.П.Кравець. - Тернопіль, 1994.
5. Левківський М. Історія педагогіки: Навчальний посібник для педагогічних ВУЗів / М.Левківський. - Тернопіль, 2001.
6. Левківський М.В. Історія педагогіки. Видання 2-ге, доповнене. Підручник / М.В.Левківський. - К.: Центр навчальної літератури, 2006.
7. Любар О.О. та ін. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / За ред. О.О.Любара. - К.: Т-во «Знання», КОО, 2003.
8. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: Навч. Посібник / Людмила Андріївна Медвідь. — К. : Вікар, 2003. — 335с. — (Серія «Вища Освіта ХХІ століття»).
9. Нариси історії українського шкільництва. 1905-1933: Навч. посібник/ О.В.Сухомлинська та ін.; за ред. О.В.Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996.– 304 с.
10. Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах : Навчальний посібник.-Суми: СУМДУ. 2000.

11. Сірополко Степан. Історія освіти в Україні / Український Вільний Ун-т {м. Мюнхен, Німеччина}; Друзі товариства ім. Григорія Ващенка / Юрій Вільчинський (ред.), Лариса Масенко (ред.). — К. : Наукова думка, 2001. — 912 с.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання : залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання: Перевірка конспектів студентів; співбесіда зі студентами під час індивідуальних занять; консультація; тестова перевірка знань; перевірка індивідуального навчально-дослідного завдання; експрес-опитування; залік.

РОЗРОБЛЕНО ТА ВНЕСЕНО:

МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ:

Кандидат пед. наук, доцент Задорожна-Княгницька Л.В.

Обговорено та рекомендовано до затвердження Вченою радою факультету “26” вересня 2016 року, протокол № 1

МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра педагогіки та освіти

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
Задорожна-Княгницька Л.В.
« 20 » вересня 2016 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«ІСТОРІЯ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ»

для здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем «Магістр»
спеціальності 073 Менеджмент (Управління навчальним закладом
(загальноосвітній навчальний заклад))

Робоча програма навчальної дисципліни «Історія управління освітою» для студентів за напрямом підготовки 07 Управління та адміністрування, спеціальністю 073 Менеджмент (управління навчальним закладом (загальноосвітній навчальний заклад)). - 2016 р. - 15 с.

Розробники: **Задорожна-Княгницька Л.В. – кандидат пед. наук, доцент, в.о.завкафедри педагогіки та освіти**

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри педагогіки та освіти

Протокол від “20” вересня 2016 року № 2

Завідувач кафедри освітнього менеджменту і педагогіки

_____ (Задорожна-Княгницька Л.В.)

(підпис)

“20” вересня 2016 року

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Напрямок підготовки 07 Управління та адміністрування	За вибором	
Модулів – 3	Спеціальність 073 Менеджмент (Управління навчальним закладом (загальноосвітній навчальний заклад))	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		1-й	1-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання - реферат		Семестр	
Загальна кількість годин - 90		2-й	2-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента - 2	Освітній ступінь: магістр	Лекції	
		14 год.	8 год.
		Практичні, семінарські	
		16 год.	10 год.
		Лабораторні	
		Самостійна робота	
		50 год.	62 год.
Індивідуальні завдання: год. 10			
Вид контролю: ЗАЛІК			

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 30/60;

для заочної форми навчання – 18/72.

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: надання ґрунтовних знань з історії становлення та розвитку системи вітчизняної освіти та державного й громадського управління нею, періодизації їх розвитку, особливостей формування провідних тенденцій, суперечностей і закономірностей освітніх процесів, співвідношення історії й сучасного розвитку теорії та практики управління освітою, актуалізації історичного досвіду в умовах модернізації національної освіти.

Завдання:

- 1) забезпечення розуміння цілісного процесу становлення і розвитку вітчизняних освітніх систем;
- 2) з'ясування сутності й змісту провідних тенденцій управління вітчизняною освітою в різні історичні періоди;
- 3) оволодіння студентами методом ретроспективного логіко-системного аналізу освітніх явищ і процесів;
- 4) набуття вмінь узагальнювати й актуалізувати провідний педагогічний досвід, співвідносити його з сучасними процесами управління освітою;
- 5) формування розуміння історичної спадщини у сфері управління освітою як складової частини культурно-соціального досвіду країни
- 6) підготовка до комплексного, системного сприйняття і розроблення науково-педагогічної проблематики.

У результаті вивчення навчальної дисципліни магістр повинен **знати:**

- основні етапи еволюції теорії та практики управління освітою України;
- соціально-економічні та суспільно-політичні передумови становлення та розвитку громадсько-державного управління вітчизняною освітою;
- зміст державного й громадського управління освітою в історії їх розвитку;
- методи історико-системного дослідження.

Вміти:

- здійснювати комплексний аналіз науково-педагогічних явищ і процесів у сфері управління освітою;
- застосовувати логіко-системний підхід у дослідженні сучасного розвитку системи державно-громадського управління освітою;
- обґрунтовувати періодизацію історії управління освітніми закладами;
- виявляти і конструювати провідний управлінський досвід;
- актуалізовувати історичні здобутки з метою використання в сучасних управлінських проектах.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1

Становлення системи управління освітою в Україні (X – XVIII ст.)

Тема 1

Зародження теорії та практики управління освітою в Україні

Передумови розвитку шкільної освіти в Київській Русі: становлення феодалного способу виробництва, розвиток державності, зростання та розвиток міст, потреба у грамотному державотворенні, розвиток ремесел й торгівлі).

Характеристика шкільної освіти в Київській Русі. Школи «книжного вчення», монастирські школи, школи грамоти. Характеристика кормильства як окремої галузі домашнього виховання. «Школи-дяківки» та їх значення у розвитку вітчизняної освітньої системи.

Особливості управління навчальними закладами різних типів. Роль князів в утвердженні основних засад державного управління освітою. Особливості управління навчальними закладами релігійного (монастирські школи) та світського (міські школи) спрямування.

Загальна характеристика передумов виникнення та розвитку шкільної освіти. Шкільна освіта в Україні XIV - XV ст. Виникнення братських шкіл, єзуїтські навчальні заклади, протестантські школи. Роль та значення освітньої діяльності мандрівних дяків для розвитку вітчизняної педагогічної теорії та практики.

Особливості управління навчальними закладами різних типів.

Основні поняття: «книжне вчення», монастирська школа, школа грамоти, «школа-дяківка», кормильство, майстри грамоти, християнство, жіноча освіта, княже управління освітою.

Тема 2

Державно-громадське управління загальною освітою в Україні XVI – XVIII ст.

Історичні передумови українського Відродження. Ідея гуманізму як провідна культурно-освітня ідея у XVI – першій половині XVIII ст.

Загальна характеристика системи освіти в період Відродження. Поняття братських шкіл, їх виникнення та розвиток. Львівська та Луцька братські школи. Особливості організації та діяльності братських шкіл України. Зміст навчання, класна система занять, методи та засоби навчання у братських школах. Значення діяльності братських шкіл у розвитку вітчизняної освіти та культури.

Спеціальні школи України періоду Відродження. Характеристика „шкіл-дяківок”, шкіл полкової музики, шкіл підготовки полкових старшин і канцеляристів, народних професійних шкіл мистецтв і ремесел. Елементарні школи (католицькі, уніатські, протестантські, парафіяльні, монастирські православні).

Демократичні засади громадського управління братськими школами. Роль братств у ствердженні прогресивних засад громадського управління навчальними закладами.

Основні поняття: гуманізм, патріотизм, окатоличення, полонізація, братські школи, класна система занять, семінарія, народні професійні школа мистецтв і ремесел.

Тема 3

Система управління козацькими школами

Діяльність козацьких шкіл в Україні (особливості функціонування академій, дяківських, церковних, монастирських шкіл, колегіумів, народних професійних шкіл мистецтв і ремесел, січові школи). Характеристика ступенів української козацької системи виховання: дошкільне родинне виховання, шкільне виховання, підвищена або вища освіта. Народно-педагогічні засади функціонування козацьких та січових шкіл.

Управління козацькими школами в Україні в умовах адміністративно-територіального полкового устрою. Роль та значення громадськості в управлінні січовими освітніми закладами. Основні ідеї демократизації управління козацькими освітніми закладами (свобода й незалежність, непорушність прав людини й народу, суверенність особистості).

Основні поняття: полкові, монастирські школи, школи мандрівних дяків, козацтво, козацька педагогіка, козацька система виховання, школи джур, січові школи.

Тема 4

Державно-громадське управління вищою освітою в Україні XVI – XVIII ст.

Вища освіта XVI – першої половини XVIII ст. Києво-Могилянська академія та її культурно-історичне значення. Характеристика діяльності навчального закладу. Автономія Києво-Могилянської академії та особливості внутрішнього управління навчальним закладом. Роль та значення викладацько-студентського колективу у ствердженні колегіальних засад управління освітнім закладом.

Острозька академія, Тихоріанська академія (Харківський колегіум), Львівський університет. Чернігівський, Переяславський, Кременецький, Острозький, Володимир-Волинський, Вінницький, Житомирський, Рівненський, Луцький, Кам'янець-Подільський колегіуми. Особливості управління вищою освітою XVI – першої половини XVIII ст.

Основні поняття: магістр, інспектор, цензор, дидаскал, професор, спудей, студент, колегія, академія, ректор, суперінтендант, привілеї академії.

Змістовий модуль II

Управління освітою в XIX – на початку XX ст.

Тема 1

Державне управління школами України першої половини XIX ст.

Коротка характеристика соціально-економічного становища України у першій половині XIX ст. Зникнення сільських шкіл, реформування системи освіти в царській Росії. Вплив Статуту 1804 р. на систему освіти України. Політика насильницької русифікації царським урядом українських земель.

Характеристика церковнопарафіяльних шкіл, повітових училищ, гімназій, ліцеїв та університетів як структурних ланок системи освіти.

Становий характер освіти. Характеристика та призначення духовних семінарій та училищ, приходських шкіл як окремих типів навчальних закладів.

Особливості діяльності державних органів управління освітою в Україні, їх нормативно-інструктивний характер.

Основні поняття: духовна семінарія, духовне училище, приходське училище, парафіяльне училище, гімназія, повітове училище, інститут інспекторів, Міністерство народної освіти.

Тема 2

Громадськість у боротьбі за демократичні засади управління освітніми закладами XIX ст.

Адміністративно-педагогічна і просвітницька діяльність попечителів навчальних округів. Особливості діяльності М.І.Пирогова як попечителя Одеського й Київського навчальних округів, його роль у створенні учительських семінарій. Загальна характеристика проекту єдиної шкільної системи за М.І.Пироговим.

Роль К.Д.Ушинського у розбудові системи педагогічної освіти та ствердженні народно-демократичних засад її функціонування.

Ідея національної школи у громадській діяльності М.Драгоманова.

Основні поняття: єдина народна загальноосвітня школа, народна школа, демократична педагогіка, загальна безстанова освіта, недільна школа, принцип народності, національна школа, учительська семінарія.

Тема 3

Управління освітою України кінця XIX- початку XX ст.

Коротка характеристика соціально-економічного становища на українських землях у кінці XIX - на початку XX ст.

Громадсько-політичний рух 50-60 років XIX ст. та його вплив на розвиток школи та освіти. Характеристика буржуазно-ліберального, буржуазно-демократичного, революційно-демократичного та національного напрямків громадсько-політичного руху.

Характеристика системи освіти України в кінці XIX - на початку XX ст. Виникнення прогресивних тенденцій у вітчизняній педагогічній думці.

Діяльність земств та їх місце в системі громадсько-державного управління освітою.

Основні поняття: громадсько-педагогічний рух, розвиток педагогічної преси, реформа шкільної освіти, буржуазно-ліберальний напрямок, революційно-демократичний напрямок громадсько-педагогічного руху, просвітницькі товариства, громадські школи.

Тема 4

Управління освітою в умовах полікультурного середовища Півдня України

Соціально-економічні умови становлення Півдня України як полі етнічного й полікультурного регіону. Характеристика освітнього поля регіону: функціонування державних шкіл та шкіл переселенців (німецьких, менонітських, єврейських, грецьких, гуттерійських та ін. навчальних закладів).

Особливості державного управління освітою Південноукраїнського регіону. Політика царського уряду у сфері освіти щодо іноземних переселенців. Громадське управління освітою етно-конфесійних спільнот Півдня України. Діяльність громадських органів управління освітою німців та євреїв, її значущість у ствердженні демократичних засад управління.

Основні поняття: полікультурний регіон, етно-конфесійна меншина, асиміляторська політика, громадське управління, самостійність, автономність навчальних закладів.

Змістовий модуль III

Управління освітою 1918-1990 рр.

Тема 1

Розбудова національної освіти періоду Української Народної Республіки

Основні принципи перебудови народної освіти в УНР: світський характер освіти, загальність, обов'язковість, загальнодоступність та рівноправність усіх націй та народностей. Що мешкають на території України). Відновлення діяльності товариства «Просвіта» та Всеукраїнської вчительської спілки. Утворення Генерального секретаріату як підрозділу управління освітою.

Реформування системи освіти в Добу Гетьманщини. Централізація освіти, скасування шкільних рад, поширення мережі приватних навчальних закладів, відкриття гімназій з українською мовою навчання, відновлення діяльності Київського університету, організація Української Академії наук.

Розвиток української національної освіти у період Директорії. Основні напрями діяльності Міністерства освіти: розробка програми єдиної української школи, затвердження нового правопису української мови, підготовка педагогічних кадрів.

Основні поняття: світський характер освіти, загальнодоступність та рівноправність як принципи організації системи освіти, Генеральний секретаріат освіти, Всеукраїнська учительська спілка, Міністерство освіти, створення українських національних вищих навчальних закладів.

Тема 2

Управління освітою в Україні у 20-30-х рр. XX ст.

Діяльність Народного Комісаріату Освіти: запровадження єдиної трудової політехнічної школи й пропаганда трудового характеру навчання, формування соціально-педагогічного напрямку досліджень науковців та вчительства,

запровадження двоступеневої системи освіти. Створення німецьких, польських, чеських, єврейських шкіл в Україні.

Формування в Україні специфічних рис в організаційному та змістовому аспектах. Розгортання широкої мережі навчальних та наукових освітніх закладів різного рівня, громадських культурно-освітніх організацій. Нівелювання специфіки української школи, уніфікація освітньої системи.

Управління освітніми закладами в умовах культурно-освітньої нестабільності.

Основні поняття: Народний Комісаріат освіти, соціально-педагогічний напрям досліджень, єдина державна система управління освітою, уніфікація освітніх закладів.

Тема 3

Управління освітою в 40-80-х роках ХХ ст.

Особливості післявоєнної розбудови системи освіти в Україні. Запровадження обов'язкового загального семирічного навчання (2949 р.). Створення шкіл-інтернатів як навчальних закладів нового типу (1958 р.).

Загальна характеристика закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи освіти СРСР» (1958 р.). Система шкільної освіти 50-60х рр. (загальна обов'язкова восьмирічна школа, повна середня школа, школа-інтернат, вечірня, змінна, заочна середня школа, технікум та інші вищі навчальні заклади).

Реформування системи освіти в 60-ті рр. Постанови ЦК КПРС «Про зміни терміну навчання в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням» (1964 р.). «Про заходи дальшого удосконалення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966 р.). зміни, внесені в «Закон про школу» (1966 р.). Запровадження кабінетної системи навчання. Залучення громадськості до управління освітою.

Особливості управління школою у 70-80-ті рр. Статут середньої загальноосвітньої школи (1970 р.). Розвиток кабінетної системи навчання, широке використання у процесі навчання ТЗН, введення атестації учителів. Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів «Про дальше покращення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (1977 р.).

Криза загальноосвітньої школи у 70-80-х рр. та спроба вийти з неї. Реформа загальноосвітньої школи 1984 р. та її наслідки.

Основні поняття: загальна обов'язкова восьмирічна школа, повна середня школа, школа-інтернат, вечірня, змінна, заочна середні школи, технікум, криза освіти, загальноосвітня школа. атестація педагогічних працівників.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль I												
Становлення системи управління освітою в Україні (X – XVIII ст.)												
Тема 1 Зародження теорії та практики управління освітою в Україні	6	2				4	6	2				4
Тема 2 Державно-громадське управління загальною освітою в Україні XVI – XVIII ст.	8	2	2			6	8	2				6
Тема 3 Система управління козацькими школами	8					8	8					
Тема 4 Державно-громадське управління вищою освітою в Україні XVI – XVIII ст.	8		2			6	8		2			6
Разом за змістовим модулем 1	30	4	4			26	30	4	2			24
Змістовий модуль II												
Управління освітою в XIX – на початку XX ст.												
Тема 1 Державне управління школами України першої половини XIX ст.	8	2	2			4	8		2			6
Тема 2 Громадськість у боротьбі за демократичні засади	6		2			4	6		2			4

управління освітніми закладами XIX ст.												
Тема 3 Управління освітою України кінця XIX- початку XX ст.	8	2	2			4	8	2				6
Тема 4 Управління освітою в умовах полікультурного середовища Півдня України	8	2	2			4	8		2			6
Разом за змістовим модулем 2	30	6	8			16	30	2	6			24
Змістовий модуль III Управління освітою 1918-1990 рр.												
Тема 1 Розбудова національної освіти періоду УНР	6	2				4	6					6
Тема 2 Управління освітою в Україні у 20-30-х рр. XX ст.	6	2				4	6	2				4
Тема 3 Управління освітою в 40-80-х роках XX ст.	8		2			6	8		2			6
Разом за змістовим модулем 3	20	4	2			14	20	2	2			16
Модуль 2												
ІНДЗ			-	-	10	-						10
Усього годин	90	14	16		10	50	90	8	10			62

5. Теми семінарсько-практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Державно-громадське управління загальною освітою в Україні XVI – XVIII ст.	2
2	Державно-громадське управління вищою освітою в Україні XVI – XVIII ст.	2

3	Громадськість у боротьбі за демократичні засади управління освітніми закладами XIX ст.	2
4	Управління освітою в умовах полікультурного середовища Півдня України	2
5	Управління освітою в 40-80-х роках XX ст.	2

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	відсутні	

7. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	відсутні	

8. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Зародження теорії та практики управління освітою в Україні	4
2	Державно-громадське управління загальною освітою в Україні XVI – XVIII ст.	6
3	Система управління козацькими школами	8
4	Державно-громадське управління вищою освітою в Україні XVI – XVIII ст.	8
5	Державне управління школами України першої половини XIX ст.	4
6	Громадськість у боротьбі за демократичні засади управління освітніми закладами XIX ст.	4
7	Управління освітою України кінця XIX- початку XX ст.	4
8	Управління освітою в умовах полікультурного середовища Півдня України	4
9	Розбудова національної освіти періоду УНР	4
10	Управління освітою в Україні у 20-30-х рр. XX ст.	4
11	Управління освітою в 40-80-х роках XX ст.	6
	Разом	50

9. Індивідуальне завдання

Індивідуальне навчально-дослідне завдання – завершена теоретична або практична робота у межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, одержаних у процесі лекційних, семінарських занять чи самостійного вивчення певного навчального матеріалу.

10. Методи навчання

Лекції, складання графічних схем, заповнення таблиць, конспектування, написання рефератів, укладання глосарію, тестові завдання.

11. Методи контролю

Перевірка конспектів магістрів; співбесіда під час індивідуальних занять; консультація; тестова перевірка знань; перевірка індивідуального навчально-дослідного завдання; експрес-опитування; залік.

12. Розподіл балів, які отримують студенти

Змістовий модуль №1				Змістовий модуль № 2				Змістовий модуль № 3			ІНДЗ	Залік	Сума
T 1	T 2	T3	T4	T5	T 6	T7	T8	T9	T10	T11	10	35	100
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5			

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

13. Методичне забезпечення

1. Робоча програма навчальної дисципліни.
2. Методичні рекомендації щодо підготовки до семінарських занять.
3. Методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи магістрів та виконання індивідуального навчально-дослідного завдання.
4. Тестові завдання до курсу.

14. Рекомендована література

Базова

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Л. Д. Березівська – К. : Богданова А.М., 2008. – 406 с.

2. Березняк Є.С. Реалізація принципу демократизації в управлінській діяльності директора школи: Метод. посібник. для керівн. Шкіл / АПН України, Інститут педагогіки. - К., 1996. - 64 с.
3. Біднов В. Школа і освіта на Україні. Українська культура: Лекції / В.Біднов. - К., 1993.-С.40-70.
4. Вознюк О.В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід: Монографія /за ред. проф. П.Ю. Сауха.- Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. - 184 с.
5. Жураховский Г.Е. Из истории просвещения в дореволюционной России / Г.Е.Жураховский. - М.: Педагогика, 1978.
6. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки / В.П.Кравець. - Тернопіль, 1994.
7. Коломінський Н.Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект) / Н. Л. Коломінський. – К. : МАУП, 2000. – 286 с.
8. Левківський М. Історія педагогіки: Навчальний посібник для педагогічних ВУЗів / М.Левківський. - Тернопіль, 2001.
9. Левківський М.В. Історія педагогіки. Видання 2-ге, доповнене. Підручник / М.В.Левківський. - К.: Центр навчальної літератури, 2006.
10. Любар О.О. та ін. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / За ред. О.О.Любара. - К.: Т-во «Знання», КОО, 2003.
11. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: Навч. Посібник / Л.А.Медвідь. — К. : Вікар, 2003. — 335с. — (Серія «Вища Освіта ХХІ століття»).
12. Нариси історії українського шкільництва. 1905-1933: Навч. посібник/ О.В.Сухомлинська та ін.; за ред. О.В.Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996.– 304 с.
13. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР: Вторая половина XIX века / Отв. ред. Э.Д.Днепров. - М.: Педагогика, 1991. - 448 с.
14. Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах : Навчальний посібник.-Суми: СУМДУ. 2000.
15. Сірополко Степан. Історія освіти в Україні / Український Вільний Ун-т {м. Мюнхен, Німеччина}; Друзі товариства ім. Григорія Ващенко / Юрій Вільчинський (ред.), Лариса Масенко (ред.). — К. : Наукова думка, 2001. — 912 с.

Допоміжна

1. Анисов М.И. Источники изучения истории педагогики в России / М.И.Анисов - М., 1991.- 196 с.
2. Антология педагогической мысли России второй половины XIX - начала XX века / Сост . П.А.Лебедев. - М.: Педагогика, 1990. – 607 с.
3. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н.П.Калениченко.- М.: Педагогика, 1988. - 607 с.
4. Бегей В. М. Педагогічні основи демократизації управління загальноосвітньою школою : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Бегей Василь Миколайович. – Т., 1994. – 315 с.
5. Димитрієв А. С. Розвиток теорії внутрішкільного управління в Україні в

- другій половині ХХ століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дмитрієв Андрій Степанович. – Луганськ, 2004. – 241 с
6. Історія Академії наук вищої освіти України (1992-2007) / Академія наук вищої освіти України / М.І. Дубина (заг.ред.). — К. : АН ВО України, 2007. — 221с.
  7. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Упоряд. О.О.Любар; за ред. В.Г.Кременя.-К.: Т-во «Знання», КОО, 2003.
  8. Жабенко О. В. Особливості й тенденції розвитку державного управління освітою в Україні (1946–2001 рр.): автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Жабенко Олександр Вікторович; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2003. – 20 с.
  9. Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні: навч. посібник / Петро Григорович Лузан, Оксана Вікторівна Васюк, Олександра Миколаївна Бернова.. — К. : Національний аграрний ун-т, 2007. — 300с.
  10. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X - поч. ХХ ст.): Нариси / М.Д. Ярмаченко, Н.П. Калениченко та ін. - К.: Рад. школа, 1991. - 387 с.
  11. Розвиток народної освіти та педагогічної думки на Україні (X - поч. ХХ ст.): Нариси / Атлантова Л.І., Ільченко Ж.Д., Кавалерова Н.А. та ін. - К.: Рад. школа, 1991.- 380 с.

15. Інформаційні ресурси

1. Библиотека Гумер – електронна бібліотека для студентів і викладачів гуманітарного профілю – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/index.php
2. Електронна бібліотека з педагогіки - Режим доступу : <http://nenaidesh.ru/>
3. Педагогічна бібліотека - Режим доступу : <http://pedlib.ru/>
4. Бібліотека ім. О.Сухомлинського - Режим доступу : <http://www.dnppb.gov.ua/>
5. Національна бібліотека імені В.І.Вернадського – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/>
6. Науково-педагогічна бібліотека м.Мікалаєва – Режим доступу : <http://www.library.mk.ua/>
7. Перша українська Електронна бібліотека підручників "Pidruchniki.com.ua". – Режим доступу : <http://pidruchniki.ws/>
8. Портал ZipSites.ru - безкоштовна електронна інтернет-бібліотека. – Режим доступу : <http://zipsites.ru/>

НАВЧАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Тема 1

Зародження теорії та практики управління освітою в Україні

План

1. Сутнісно-методологічні характеристики державно-громадського управління освітою
2. Ретроспектива проблеми державно-громадського управління освітою в Україні

Зміст лекції

1. Сутнісно-методологічні характеристики державно-громадського управління освітою

В умовах розбудови Української держави, демократичних, політичних й економічних змін у суспільстві великої ваги набуває осмислення феномену громадянського суспільства, оскільки саме воно зумовлює участь громадськості в державних справах.

Залучення громадськості до управління розвитком освіти в Україні не є новою ідеєю, але після здобуття незалежності країни вона значно активізувалася. Прийняття цілого ряду законодавчих актів (законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про вищу освіту» та ін.) демократизувало підходи до управління освітою. У названих документах розкриваються основи переходу від традиційної до державно-громадської системи управління через чітке розмежування функцій між центральними, регіональними й місцевими органами управління; активізації участі батьків, меценатів, зацікавлених сторін, громадських організацій, піклувальних рад, засобів масової інформації, благодійних фондів у начальному й виховному процесі закладів освіти

У Національній доктрині розвитку освіти України чітко визначено цілі й завдання модернізації управління освітою: «Сучасна система управління сферою освіти утверджується як державно-громадська. Вона має враховувати регіональні особливості, тенденції до зростання автономності навчальних закладів, конкурентоспроможності освітніх послуг, орієнтації освіти не на відтворення, а на розвиток».

Зважаючи на те, що управління освітою - це цілеспрямована діяльність суб'єктів усіх рівнів, спрямована на організацію функціонування й розвитку системи освіти, В.Бочкар'єв під державно-громадським управлінням пропонує розуміти таке управління, в якому поєднується діяльність суб'єктів управління державної й громадської природи. Він зазначає, що державно-громадське управління не повинне вбирати в себе або підмінювати собою структури управління освітою, складати їх арифметичну суму.

Визначення змісту державно-громадського управління має враховувати діяльність його суб'єктів за двома напрямками:

1. Забезпечення функціонування освітньої сфери: участь у підготовці, прийнятті й реалізації нормативно-правової бази, взаємодію державних та громадських органів, що сприяють гармонізації й гуманізації взаємостосунків

учасників освітнього процесу, залучення можливостей і ресурсів фізичних та юридичних осіб, представлення й захист інтересів освіти.

2. Розвиток системи освіти: розробка й реалізація відповідних програм, у тому числі спрямованих на модернізацію, вдосконалення змісту, форм і методів освітньої діяльності; підготовка, прийняття і введення в дію документів для стимулювання діяльності закладів освіти та її органів управління.

Державно-громадське управління освітою є процесом сполучення діяльності суб'єктів управління державної й суспільної природи в інтересах людини, соціуму, влади. Його основною метою є інтеграція державного вертикального управління й партнерського горизонтального управління на основі врахування громадської думки та залучення громадян до прийняття управлінських рішень. Предметом державно-громадського управління освітою є взаємоузгодження дії різних за природою та напрямом сил на розвиток освітньої системи.

Важливу роль у розумінні сутності феномену державно-громадського управління освітою відіграють його принципи:

- незалежності й паритетності органів державного і громадського управління освітою;

- комплексного використання економічних та інших ресурсів держави й суспільства суб'єктами державно-громадського управління освітою;

- цільової спрямованості діяльності суб'єктів державно-громадського управління освітою на реалізацію потреб та інтересів учасників освітнього процесу, суспільства, держави;

- правової обґрунтованості домагань учасників освітньої діяльності на участь у державно-громадському управлінні загальною середньою освітою як на рівні загальноосвітнього закладу, так і на місцевому, регіональному і центральному рівнях;

- відкритості й гласності, згідно з яким діяльність суб'єктів державно-громадського управління освітою відкрита для всіх учасників освітнього процесу і забезпечується одержанням інформації;

- свободи й самодіяльності, що означає можливість кожного суб'єкта державно-громадського управління освітою вільно обирати методи й засоби здійснення управлінської діяльності та виявляти при цьому активність і самодіяльність;

- узгодженого розподілу повноважень і сфер відповідальності між державними й громадськими органами управління освітою на кожному її рівні й етапі функціонування і розвитку;

- надання повноважень органам управління освітою в державній вертикалі згори донизу, у громадській навпаки – знизу вгору;

- цивілізованого розв'язання конфліктів і суперечностей між державними і громадськими органами управління на кожному рівні управління шляхом застосування загальноприйнятих узгоджувальних механізмів і процедур.

Таким чином, державно-громадське управління освітою розуміється як управління, в якому здійснюється узгоджена взаємодія між державою та громадою у вирішенні питань функціонування навчального закладу. При цьому пріоритетною є роль держави; громада ж залучається до управління освітою на

рівні горизонтальних управлінських структур, таких, як піклувальні ради, ради шкіл тощо.

Домінування громадсько-державних форм управління створює умови для прояву високої активності членів громади та їхньої зацікавленої участі в діяльності школи, для самоорганізації громад та їх безпосередньої участі у вирішенні основних питань і впровадження їх у життя.

2. Ретроспектива проблеми державно-громадського управління освітою в Україні

Періодизація існування та розвитку будь-яких явищ, тобто визначення певних періодів – одна з найбільш складних, комплексних і багаторівневих проблем наукового знання. Однак проблема історико-освітньої періодизації неоднозначно вирішується сучасними вченими.

О.Черкасов у своїх дослідженнях виділяє два підходи до створення схем періодизації історії освітнього процесу – тематико-хронологічний та проблемно-хронологічний. Першого дотримувалися такі відомі науковці, як М.Максаковський, Г.Попов, В.Родніков, О.Селіханович. Для періодизацій П.Юркевича та М.Лілеєва був характерним другий підхід. Л.Наточий вважає, що кожна з запропонованих періодизацій має певною мірою суб'єктивний характер завдяки критеріям, запровадженими авторами як основи для визначення певних періодів, тим не менш ці періодизації відображають еволюцію педагогічного знання в цілому, тільки подану з різних позицій.

Найбільш повне розкриття цієї проблеми здійснено у наукових розвідках Л.Прокопенка. Вчений розглядає ретроспективу державно-громадського управління освітою базуючись на концепції Е.Тоффлера про три хвилі розвитку людської цивілізації – аграрної, індустріальної, постіндустріальної – та про загальні закономірності розвитку суспільства і держави, сутнісні риси історичних форм держави, їхні завдання і функції. Л.Прокопенко стверджує, що ця концепція дає змогу, залежно від домінування певних суб'єктів управління, отже, й видів управління освітою, виділити кілька основних етапів генези та розвитку системи управління освітою в Україні.

Перший етап – інституціональний – пов'язаний зі становленням самої освіти як соціального інституту. Він охоплює час з моменту формування первісної общини (35 – 40 тис. років тому) до формування держави (IX ст.), значущою ознакою якого є виникнення культури та ускладнення суспільних відносин. З часу формування родоплемінного устрою процеси навчання й виховання набувають усе більш самостійного значення й починають виокремлюватися як окрема освітня функція. На початку цього етапу суб'єктами процесів навчання й виховання молодого покоління були всі члени первісної общини, а самі ці процеси мали наслідуваний характер, оскільки реалізовувалося безпосередньо у процесі трудової та побутової діяльності. Характерними особливостями етапу була поява сім'ї та формування сімейної й спеціалізовано-суспільної форм навчання й виховання. Їхніми суб'єктами виступали, відповідно, батьки та спеціально виділені люди, як правило, найбільш досвідчені в певних видах діяльності. Суспільство у вигляді племінних інститутів визначало основні напрями формування в молодого покоління необхідних навичок і життєвих

орієнтирів. У міру розкладу родоплемінного ладу в східних слов'ян і появи чотирьох основних соціальних груп: смердів-общинників, ремісників, племінної знаті та язичницького жрецтва (IV – VIII ст.) процес навчання й виховання цих соціальних груп диференціювалося з урахуванням специфічних потреб кожної з них. Отже, протягом всього першого етапу панували сімейна та групова (колективна) саморегуляція, суб'єктом якої виступали сім'я, члени роду, збори членів племені.

Другий етап у розвитку управління освітою розпочинається з утворенням Давньоруської держави і тривав до другої половини XVIII ст. Цей етап обумовлювався інституціалізацією навчально-виховного процесу в самостійну сферу соціального життя. Протягом другого етапу управління освітою пройшло тривалу еволюцію, у межах якої церква та громади, стають головними суб'єктами освітньої політики, які визначали свої пріоритети і певною мірою розмежовували сфери впливу відповідно до притаманних їм функцій у суспільстві. Урізноманітнення системи освіти, поступове усвідомлення необхідності посилення ролі держави у сфері освіти створювало протягом зазначеного історичного етапу різні форми взаємодії державних органів, духівництва та громадськості в управлінні освітою.

Третій етап охоплює другу половину XIX – початок XX ст. Особливу роль в утвердженні засад державно-громадського управління у межах етапу відіграли реформи 60-70-х рр. та 70-80-х рр. XIX ст., що значно розширили функції та повноваження громадськості в управлінні освітою.

Четвертий етап – це період 1917 – 1991 рр., і з серпня 1991 р. розпочинається п'ятий етап, що характеризується кардинальними змінами в суб'єктності та структурі освітньої діяльності. Це було зумовлено початком індустріальної фази розвитку людської цивілізації та проникненням в Україну ідей Просвітництва, яке утверджувало розуміння значення освіти як потужного чинника зростання могутності держави. Тому характерною рисою цього етапу є поступове посилення державного чинника в розвитку освіти, перехід до формування її загальнодержавної системи на світських засадах і створення відповідного державного шкільного законодавства.

Тема 2

Зародження теорії та практики управління освітою в Україні

План

1. Становлення системи державно-громадського управління освітою IX – на початку XV ст.
2. Розбудова управління освітою періоду Руїни та Відродження.

Зміст лекції

1. Становлення системи державно-громадського управління освітою IX – на початку XV ст.

У кінці VIII – на початку IX ст. у слов'ян виникає писемність. Доказом цього є договори Русі з Візантією 912, 945, 971 рр. У договорі 945 р., наприклад, передбачено статтю, згідно якої руські купці повинні приїжджати у Візантію не з

печатками, а з грамотами. До офіційного запровадження християнства існували народкові форми язичьких шкіл і шкіл перших християнських общин.

Школи „книжного вчення”. Відкриття першої школи у Русі князем Володимиром „Повість временних літ” зафіксувала під 988 р. Особливого розквіту школа досягла у 996 р., коли вона перевелась до князівського палацу в приміщенні Десятинної церкви.

Освічені вихованці школи Володимира склали підмурівок, на якому Ярослав Мудрий зробив новий крок до розвитку освіти в Русі. За часів Ярослава у новозбудованій Софії Київській (1037 р.) створюється школа, яка продовжує кращі традиції Володимирової. Вища школа Софії київської наближалась за своїм рівнем до Константинопольського університету, а серед викладачів були й освічені візантійці. Про це певною мірою свідчить значне поширення грецької як мови науки. Митрополит Климент запевняє, що у середині XII ст. людей, які володіли нею, було близько 400. Той, хто знав мову, міг досягнути й греко-візантійську літературу. Вже в „Ізборнику” Святослава 1037 р. зустрічаємо статтю про риторичні фігури.

Монастирські школи, які створювались при монастирях для навчання грамоти монахів. Процес навчання завершувався самостійним читанням релігійних книг. Виховання будувалось так, щоб у монахів не було часу для пустих занять. Правила вимагали 12-кратної молитви вдень, стільки ж ввечері та вночі. Сутність виховання полягала в настановленні монахів, в утриманні, смиренні, тілесної безпристрасності, покірності.

Школи грамоти. Так називалась мережа шкіл, обмежених містами. Утримувались вони на кошти батьків. До змісту навчання було включено: читання, письмо, лічба, хоровий спів. У той час навчання грамоти було рівнозначне елементарній початковій освіті.

Кормильство. Воно являло собою форму домашнього навчання. Князі підбирали кормильців з числа воевод або знатних бояр. В обов'язки кормильця входило розумове, моральне, військово-фізичне виховання, раннє залучення до державних справ, військового й політичного життя. Кормильці мали високий статус, часто втручалися в родинні суперечки, політичні інтриги, придворні змови. Не дивно, що з XIII ст. князі заміняють кормильців дядьками. Здебільшого дядьками ставали високоосвічені люди, які, проте, не мали ніяких вправ у сім'ї князя.

Діти князя опановували грецьку мову та латинь, риторіку, діалектику, військову справу.

Розвиток освіти в Русі був загальмований навалюю орди Батия. 250 років життя країни проходило в умовах іноземного гніту. Галицько-Волинське князівство робить рішучу спробу звільнення від панування Золотої Орди. На українській мовно-етнічній основі розвивається освіта й культура в князівстві. У Галицько-Волинському князівстві розвивалися й підтримувалися освітні традиції Київської Русі. Про це свідчить Галицько-Волинський літопис, який не поступається „Слову о полку Ігоревім”. Складається тип української елементарної **школи-дяківки**, яка в основних своїх рисах збереглась на українських землях майже до середини XIX ст. У такій школі свого часу навчався Т.Шевченко. Це

тип елементарної приватної, домашньої школи. Навчання в ній здійснювалося з 7 років, його термін не був суворо регламентований і залежав від успіхів дитини, від бажання батьків, рівнем методики викладання.

Зміст навчання у школі-дяківці включав вивчення азбуки, читання молитовника чи псалтиря, письмо, рахунок. Феодална верхівка Галицько-Волинської Русі не уникала військового виховання, наближаючись до традицій західноєвропейського лицарського виховання.

Освіта рядового священника обмежувалась навчанням у домашній школі свого батька, в школах при єпископських кафедрах або в монастирських школах. Син успадковував від батька сан священника.

2. Розбудова управління освітою періоду Руїни та Відродження.

Братські школи працювали згідно зі статутом (нормативно-правовим актом того часу), прототипом для якого був статут Львівської братської школи – «Порядок шкільний». Статут став надбанням усіх братських шкіл, які існували в Україні. Статути встановлювали законне право навчання у школах усіх дітей братства, вводили обов'язкові правила шкільної поведінки, встановлювали застосування класно-урочної форми навчання, порядок зарахування дітей до школи, впроваджували певну участь громадськості у навчанні та вихованні молодого покоління. Віддаючи дітей до школи, батько складав з ректором угоду, в якій вказувалось, чому повинна вчити школа дитину та визначалося коло обов'язків батьків у відношенні до школи, обумовлював якості, якими повинні володіти учителі. Демократизм братських шкіл підтверджувався виборністю посади ректора та вчителів загальними зборами братства. Крім того, братство обирало двох попечителів – громадських спостерігачів за школою.

Для періоду після Визвольної війни характерним було подальше урізноманітнення системи освіти, поступове усвідомлення необхідності посилення ролі держави у сфері освіти. В Українській козацькій державі освіта розглядалася як потужний ресурс піднесення вищих страт тодішнього українського суспільства, що стало одним зі спонукальних мотивів турботи гетьманів про розвиток вищої і середньої освіти, установа прямого гетьманського патронату над Києво-Могилянською колегією (з 1701 р. – академією). Разом з тим зберігалася провідна роль церкви в управлінні вищими і середніми навчальними закладами, які у XVIII ст. склали певну систему. Нижча освіта трималася переважно на самодіяльності місцевих громад. Громада на власний розсуд запрошувала вчителя – дяка, утримувала його, контролювала рівень навчання, надавала помешкання під школу. З середини XVIII ст. початкове навчання козацьких дітей, особливо старшини, стає обов'язковим. Загальне керівництво і контроль за навчанням зосереджувались у Генеральній військовій канцелярії та полкових канцеляріях.

Значну роль у розбудові системи державного управління освітою в Україні у XVIII ст. відіграла створена в 1773 р. Едукаційна комісія Речі Посполитої – першого у Європі державного органу управління освітою та функціонування нової системи управління освітою в українських землях: Едукаційна комісія – 2 провінції (Корона і Литва) на чолі з Краківською та Віленською головними школами – 9 навчальних округів, у тому числі Волинський і Український на

Правобережній Україні, на чолі з ректорами окружних шкіл – підокруги, очолювані проректорами підокружних шкіл. Школи ордену піарів утворювали особливий – десятий округ.

Значні зміни в управлінні освітою почали відбуватися за правління Катерини II, яка здійснила ряд адміністративних реформ у дусі освіченого абсолютизму. Одним із перших заходів стала реформа Сенату 1763 р., у результаті якої його третій департамент зосередив у своїх руках опікування освітою і наукою. «Установлення для управління губерніями Всеросійської імперії» від 7 листопада 1775 р. запровадило суттєву децентралізацію державного управління, органам місцевої влади передавалося багато функцій і прав центральних органів. Установлено, що його дія поширювалася й на українські землі, спочатку на ті, що входили до складу Слобідсько-Української, Азовської та Новоросійської губерній, а з 1782 р. – і на територію колишньої Гетьманщини, де після ліквідації її автономії були утворені Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське намісництва.

Важливим етапом у процесі формування загальнодержавної системи освіти стала реформа 1782–1786 рр. «Статутом народних училищ у Російській імперії» від 5 серпня 1786 р. було визначено засади системи державного управління освітою, ключову роль в якому відігравало Головне училищне правління, генерал-губернатори та губернатори, які мали управляти школами через прикази громадської опіки (у господарському відношенні) і директорів народних училищ (у навчально-виховному відношенні).

Перша половина XVIII ст. позначилася подальшим розвитком системи державного управління освітою в Україні. Це було пов'язане із здійсненням у цей період освітніх реформ, реформ державного управління в Російській імперії, до складу якої входили українські наддніпрянські землі.

З метою зміцнення вищого і центрального державного апарату, більш тісного зв'язку місцевих і станових установ з центром, посилення одноначальності в керівництві державою, Маніфестом «Про створення міністерств» від 8 вересня 1802 р. застарілі колегії замінювались новими вищими виконавчими органами на європейський зразок – міністерствами, у тому числі створювалося міністерство народної освіти, визначалися його основні функції та обов'язки. У результаті на зміну променевій системі управління, що панувала у XVII ст., прийшло галузеве управління з лінійною системою відомчого підпорядкування кожної установи певному міністерству.

В основу організації кожного міністерства покладался принцип одноначальності. Міністр призначався імператором, був відповідальним перед ним, безпосередньо керував дорученими йому ділянками. Було запроваджено й суворо централізоване, ієрархічне керівництво, яке передбачало пряму залежність нижчих ланок системи освіти від вищих: парафіяльні училища підпорядковувались доглядачу повітового училища, повітові училища губернії – директору гімназії, гімназії – ректору університету, університет – попечителю навчального округу, попечитель – міністру народної освіти, а останній – безпосередньо верхній владі. Уся Росія поділялась на шість навчальних округів на чолі з попечителем, який одночасно був членом Головного правління училищ,

куратором університету і начальником усіх навчальних закладів округу. Попечителі підпорядковувались безпосередньо міністру і мали проводити в життя політику уряду та офіційну педагогічну лінію міністерства, спрямовуючи діяльність керівників навчальних закладів і педагогічних колективів. Як член Головного правління училищ попечитель постійно проживав у столиці і проводив через центральні установи заходи, необхідні для підвідомчого округу. Науковими, навчально-методичними й адміністративними центрами округів, згідно із Статутом, ставали університети. Українські губернії входили до складу двох навчальних округів: Віленського та Харківського. Роль громадськості в управлінні освітою за таких умов перетворювалася у формальність й не мала дієвих наслідків.

Тема 3

Історія управління освітою Півдня України

План

1. Соціокультурні передумови становлення та розвитку освіти Півдня України у другій половині XIX - на початку XX ст.
2. Державне управління навчальними закладами Півдня України.
3. Характеристика стану громадського управління освітою на Півдні України.
4. Особливості управління національними закладами етно-релігійних меншин Півдня України досліджуваного періоду.

Зміст лекції

1. Соціокультурні передумови становлення та розвитку освіти Півдня України у другій половині XIX - на початку XX ст.

Південь України був одним з найважливіших та найбільш цікавих регіонів України в контексті його економічного, політичного, історичного та соціально-культурного розвитку. Одночасно він є надзвичайно складним для вивчення через специфічність історії розвитку, демографічної структури, способів життя численних етно-конфесійних груп, що мешкали й мешкають на території Півдня України, матеріальної та духовної культури населення тощо.

Внутрішня еміграція була обумовлена наслідками урядових реформ у галузі земельного розподілу. Частина селян після отримання свободи у зв'язку з відміною кріпосного права (1861 р.) та відсутністю засобів до існування вирушала на заробітки до Південної України. Такі еміграційні процеси зумовили стрімке збільшення чисельності населення в регіоні.

Більшість постійного населення на всіх етапах формування Півдня України як економічного регіону складала українці та росіяни. Найбільший природний приріст з національних меншин давнього населення України спостерігався серед євреїв. Протягом другої половини XIX ст. єврейське населення стрімко зростало за своєю кількістю, його діяльність ставала все більш значущою у великих містах України. Найбільшим з єврейських осередків світу вважалася Одеса. Тут євреї становили більше половини всього населення міста.

Інші національні меншини (кримські татари, молдавани, болгари, греки) зосереджувалися у містах і промислових селищах. За родом професійних занять

вони були ближче до промисловості й торгівлі – провідних галузей капіталістичної економіки. Сільське господарство традиційно залишалося сферою діяльності переважно українського населення. Воно прагнуло, як споконвічні хлібороби, укоренитися на землі предків. Однак цьому не сприяла малоземельність а іноді й повне обезземелення селянства, якими супроводжувався процес утвердження капіталістичного ладу в Україні під владою обох імперій.

Відкриваючи свої школи на Півдні України німці керувалися царськими указами від 1763 р., 1797 р., 1819 р., що гарантували усім переселенцям свободу віросповідання, будівництва церков та задоволення освітніх потреб. Навіть завідування сільськими школами й нагляд за вчителями в колоніях царський уряд дозволив покласти на парафіяльних священиків і консисторії кожного віросповідання. Головною відмінністю німців від інших національностей регіону була їх грамотність, бо всі вони отримували обов'язкову початкову освіту, яка мала чітко виражену практичну спрямованість та релігійних характер.

Протягом другої половини ХІХ - початку ХХ ст. активність у сфері єврейської освіти на Півдні України виявлялась у чотирьох напрямках: створення релігійних шкіл (початкові школи), запровадження приватних (світських) училищ, утворення казенних єврейських училищ, навчання єврейських дітей у загальних державних (неєврейських) навчальних закладах.

Царський уряд усіляко намагався обмежити право євреїв в отриманні професійної та вищої освіти. Так, у липні 1887 р. було встановлено процентні норми прийому євреїв до середніх та вищих навчальних закладів: 10% - у межах осілості (з 1908 р. ця цифра була збільшена до 15 %), 5% - поза межею осілості, 3% - по Російській імперії, 10% - у вищих навчальних закладах. Позбавлені можливості навчати своїх дітей у гімназіях, реальних училищах та інститутах, шануючи приналежність до своєї національності та, маючи власне віросповідання, деякі представники єврейської інтелігенції змушені були фінансувати становлення нової комерційної ланки освіти, де процентні норми прийому на навчання осіб єврейської національності були значно вищими, та відкривали приватні єврейські середні та вищі навчальні заклади.

У 1864 р. було видане «Положення про початкові народні училища», метою якого стало зміцнення в народі релігійних і моральних понять та розповсюдження елементарних знань. У зв'язку з прийнятим «Положенням» змінився статус шкіл, що були засновані у колоніях до реформи освіти, було введено викладання російською мовою, затверджене право вступу до початкових народних училищ дітей усіх станів без різниці у віросповіданні.

Особливою сторінкою у розвитку освіти Півдня України стало створення земств, однією з основних функцій яких було здійснення просвітницької діяльності серед народу. Важливим етапом розвитку освіти Півдня України стало заснування земствами малокомплектних земських шкіл, максимально наближених до потреб народу. Такі заклади запроваджувалися не скрізь, а лише у тридцяти чотирьох губерніях Росії, серед яких дев'ять губерній були українськими. На Півдні України земські установи було засновано у 1866 р. на територіях Катеринославської й Таврійської губерній. Тому земські школи найбільш активно

відкривалися у Бердянському, Мелітопольському, Олександрівському, Маріупольському повітах, що входили до їх складу.

Нове «Положення про початкові училища» 1874 р. змінило систему управління народними училищами. Вони переходили у безпосереднє керівництво дирекції народних училищ – місцевих органів Міністерства народної освіти. Училищні ради було збережено, але коло їх обов'язків звужено й обмежено господарчими й адміністративними справами, а саме: за земствами зберігалися права та обов'язки щодо пошуку коштів для відкриття нових училищ та покращення вже діючих, для призначення допомоги навчальним закладам й учителям, зберігалася можливість впливу на навчальний процес та затвердження кандидатур на посади вчителів. Цими правами земства користувалися до 1917 р.

2. Державне управління навчальними закладами Півдня України

Остання чверть XVIII ст. у розвитку освіти в Україні позначилась впливом загальнодержавної шкільної реформи, яку проводив уряд Катерини II. 1786 р. було затверджено «Статут народних училищ у Російській імперії». За цим статутом у губернських містах запроваджувались головні народні училища (чотирикласні з 5-річним курсом навчання), а в повітових – малі народні училища (двокласні з 2-річним курсом навчання). Шкільна реформа мала на меті дати освіту, перш за все, міському населенню, що диктувалось потребами виробництва, розвитком торгівлі, а також намаганням царського уряду й церкви підпорядкувати собі третій стан, який тільки народжувався. На початку XIX ст. головні народні училища були реформовані у гімназії, а малі – у повітові училища.

Таким чином, до початку XIX ст. загальна освіта в Росії була представлена «малими» та «головними училищами», які були створені в 80-ті роки XVIII ст. До початку 1800 року нараховувалося всього 315 училищ, в яких навчалися 18128 учнів чоловічої статі та 1787 – жіночої статі. В них викладали 790 вчителів. Така незначна кількість навчальних закладів на території величезної імперії була зумовлена наступними чинниками :

- неувага державних органів до питань загальної освіти, яка визнавалася справою не важливою, непотрібною, або й шкідливою;

- ще несформована думка про необхідність освіти, яка склалася в широких колах громадськості. Навіть коли її важливість і доцільність визнавалася, освіта все рівно залишалася останньою в переліку державних пріоритетів, отримуючи мінімум фінансування і уваги;

- Міністерство народної освіти, яке керувало освітою в імперії, під час заселення територій півдня України, мало недостатнє фінансування і часто обмежувалося у своїх правах церковними органами та інтересами церкви.

На початку XIX ст. царський уряд Олександра I здійснив реформування освітньої системи Росії. 1804 р. було прийнято «Статут університетів» і «Статут навчальних закладів, підпорядкованих університетам», які регламентували структуру й принципи побудови народної освіти в Україні й відображувалися на українському шкільництві.

За прийнятими статутами в Росії вперше запроваджувалась державна система народної освіти. Вся країна поділялась на шість освітніх округів, два з яких

(Харківський і Віленський) розміщувались на території України. Реформа передбачала такі типи навчальних закладів у кожному окрузі: парафіяльні училища (1-річні), повітові училища (2-річні), гімназії (4-річні), університет. На чолі кожного округу призначався опікун (попечитель), а всі навчальні заклади в окрузі підпорядковувалися університету.

Статутом передбачалося, що в кожному губернському та повітовому місті повинно бути хоча б одне повітове училище. Нагляд за ним повинен нести смотритель. Статтею 119-ою «Статуту навчальних закладів, підпорядкованих університетам», було затверджено необхідність мати церковному приходу кожного повітового міста хоча б одне приходське училище. Таке училище ввірялося приходському священику та одному з найпочесніших мешканців міста. Необхідність цього нововведення роз'яснювалася в 119-й статті цього ж статуту. Переслідувалися дві мети - підготовка юнацтва для повітових училищ, якщо батьки забажають подальшого навчання дітей, та надання сільським дітям необхідних знань для деякого підвищення їх моральності, позбавлення їх забобонів, які заважають не тільки праці, але й суперечать вірі. Наступною, 120-ою статтею, закріплювалися предмети, яких навчали в училищах: співи, письмо, перші дії арифметики, головні засади Закону Божого, читання з поясненням книги з сільського домоводства.

Реформа не відміняла існуючі в Україні народні початкові школи. Вони продовжували функціонувати у значно меншій кількості, але уряд вживав усіляких заходів, щоб їх ліквідувати. Школи-дяківки, відповідно до реформи, було перетворено у парафіяльні.

5 травня 1856 р. імператор Олександр II видав наказ «Про прийняття навчальних закладів народної освіти під найближче його спостереження та піклування». Згідно з цим наказом при Головному правлінні училищ створювався вчений комітет, на який було «покладено обов'язок» перегляду «Статуту нижчих та середніх навчальних закладів, що належали до відомства Міністерства народної освіти». У результаті чотирирічної роботи комітету в 1860 р. було видано «Проект статуту нижчих та середніх училищ», що активно обговорювався в педагогічних колах.

Врахувавши подані зауваження, вчений комітет у 1862 р. оприлюднив «Проект статуту загальноосвітніх і навчальних закладів Міністерства народної освіти». Як зазначалося в ст. 13 цього проекту, народні училища мали на меті забезпечити моральну та розумову освіту народу такою мірою, щоб кожний міг розуміти свої права та виконувати обов'язки усвідомлено, як подобає людині.

14 червня 1864 р. набуло чинності «Положення про початкові народні училища», що визначало особливості організації початкової освіти, зміст навчання, контингент учителів, керівництво закладами. Для забезпечення злагоджених дій між різними відомствами щодо організації народної освіти вищезазначеним положенням було затверджено відкриття губернських та повітових училищних рад, які мали взяти на себе керівництво початковими народними училищами. Згідно з цим документом усі типи початкових шкіл стали називатися народними училищами, а їх метою проголошувалося формування у дітей релігійних і моральних понять і надання початкових корисних знань. Для

посилення контролю за роботою шкіл і діяльністю вчителів у кожній губернії вводилася посада директора народних училищ.

Основними напрямками реформування початкової освіти виявилися:

- 1) запровадження загальної та доступної освіти;
- 2) зміна ставлення до початкової школи в системі «держава – громадськість – церква»;
- 3) надання можливості навчання рідною мовою та ознайомлення з найкращими досягненнями національної культури;
- 4) уведення державного фінансування та загальної економіки початкової школи;
- 5) розробка системи управління й структурної організації народної освіти;
- 6) визначення шляхів підготовки управлінських і педагогічних кадрів для початкової школи.

Загалом структура початкової освіти Півдня України, як і усієї царської Росії, після реформ 60-х рр. складалася зі шкіл трьох ступенів:

- однокласні училища (нижча елементарна школа з трирічним терміном навчання);
- двокласні училища (елементарна школа з додатковим курсом початкової освіти та п'ятирічним терміном навчання);
- багатокласні училища (повітові та міські училища з трирічним та шестирічним терміном навчання відповідно).

На кінець XIX ст. на території Півдня України нараховувалося 16798 шкіл, серед них: міністерських – 5495, земських – 3179, церковнопарафіяльних – 8091, шкіл іншого підпорядкування – 14.

Вагомою підтримкою держави користувалися церковнопарафіяльні школи, на які уряд покладав особливі надії та про організацію й розвиток яких він турбувався постійно. Така пильна увага до зазначених навчальних закладів з боку правлячих кіл не була випадковою – саме через церковнопарафіяльні школи найбільшою мірою прищеплювались повага до самодержавства, виховувались покора та богобоязливість підданих імперії.

У другій половині XIX ст. духовенство у вирішенні освітніх питань та управлінні навчальними закладами діяло у суворій відповідності до Указу від 25 березня 1841 р., Статуту Духовних консисторій, де зазначався його обов'язок створювати й підтримувати при церквах школи грамотності для навчання дітей читанню, письму, молитвам і початкам катехізису. Ці школи мали надзвичайно важливе значення для задоволення суто церковно-приходських інтересів, тому створювалися при кожному приході. Так, у м. Олександрівськ, де функціонувало дві церкви – Миколаївська та Пилипівська, відповідно було створено дві церковноприходські школи. На території Мелітопольського повіту, до складу якого входило 83 селища, функціонувало 44 такі школи.

Піднесення національного та просвітницького руху на початку XX ст. загострило питання створення гідних умов для обов'язкової загальної освіти народу, що зумовили (31 травня 1904 р.) реорганізацію Міністерства народної освіти. До складу його центральних установ тепер входили Рада міністра, Департамент народної освіти, Департамент загальних справ, вчений комітет, а

також Управління пенсійних кас народних вчителів і вчительок, юрисконсульська частина, Постійна комісія народних читань та інші установи.

3. Характеристика стану громадського управління освітою на Півдні України

Від самого початку розбудови системи освіти на Півдні України громадськість відігравала значну роль у діяльності освітніх закладів та суттєво впливала на розвиток шкіл та освіти регіону в цілому. Основи громадського управління освітою було закладено на державному рівні. Для безпосереднього керівництва народною освітою на Півдні України у ХІХ ст. урядом були створені губернська та повітові училищні ради, до складу яких входили представники земств, духовенства, Міністерства народної освіти, попечителі міських та сільських училищ. Члени рад збирали інформацію про роботу шкіл, здійснювали нагляд за навчально-виховним процесом, сприяли відкриттю нових училищ. Не маючи власних коштів на розвиток загальної освіти, уряд поклав відповідальність за утримання шкіл на народ. Для якісного контролю за діяльністю початкових училищ були спочатку запроваджені посади «роз'їзних», а з 1869 року – інспекторів. Для якісної роботи попечителів та інспекторів були створені спеціальні інструкції, якими вони керувалися у своїй роботі.

Таким чином, до керівництва шкільними справами отримали допуск представники місцевого самоврядування й земства. Саме з діяльністю земств пов'язані суттєві перетворення в плані децентралізації та лібералізації управління шкільною освітою, унесення в нього громадських засад.

До повітових земських зборів входили земські гласні, які обиралися з-поміж поміщиків, дворян, міської та сільської буржуазії на з'їздах повітових землевласників, на з'їздах міських виборців та на з'їздах виборних від сільських громад. До компетенції земств входили місцеві, господарські, соціальні справи та завідування майном, утримання й будівництво місцевих доріг, заходи щодо піднесення хліборобства, торгівлі, промисловості, медична опіка й санітарна справа, ветеринарна справа, місцевий зв'язок, страхування, протипожежні заходи, визначення грошових і натуральних повинностей для земських потреб.

Вищим органом, що керував діяльністю земства у кожному повіті були земські збори, що здійснювали управлінську діяльність разом із своїм виконавчим органом – управою. Для розгляду найскладніших питань створювались редакційні або підготовчі комісії. У планомірному розвитку освітньої справи у межах повіту велику роль відігравав орган, який постійно діяв при управі – відділ народної освіти. До його складу входили завідувач шкільним господарством, позашкільною освітою, статистикою народної освіти, бібліотекою та музеєм, а також секретар або діловод, іноді земський інженер та лікар. В умовах певної самостійності повітів губернські земські збори із спеціальними комісіями здійснювали координацію освітньої справи через губернську управу, яка, в свою чергу, організовувала діяльність губернського відділу народної освіти, шкільної статистики, довідково-педагогічного або шкільного бюро. Земські діячі брали участь у засіданнях повітових і губернських училищних рад. Через своїх представників в означених установах земство могло впливати на розвиток освіти на офіційному рівні, проте це не влаштовувало урядовців, тому члени училищних

рад від земства періодично позбавлялись урядом права вирішального голосу під час обговорення освітніх питань та голосувань.

Царський уряд обмежував діяльність земств, створював труднощі для роботи земських шкіл. «Положення про початкові народні училища» 1864 р. формально нібито сприяло розвитку освітньої ініціативи органів місцевого самоврядування, а насправді орієнтувало на збереження найгіршого типу школи – церковнопарафіяльної. Уряд вимагав матеріальної підтримки школам духовного відомства і від земства. В умовах недостатньої кількості училищ іншого типу земці на початку своєї діяльності субсидіювали церковнопарафіяльні та школи грамоти, проте згодом вони розробили вимоги й правила, що передбачали повний звіт із витрат та заходів щодо вдосконалення навчально-виховного процесу тих закладів, які отримували субсидії від земства.

Завдяки збільшенню земських асигнувань шкільна мережа поступово поповнюється новими школами. Так, у другій половині XIX ст. на території Південної України найбільше земських шкіл нараховувалося у Бердянському (151), Херсонському (123) та Мелітопольському (112) повітах. Загалом у пореформений період спостерігався процес різкого збільшення кількості народних шкіл у південному регіоні. Вже у 1872 році у 432 народних школах навчалося 20282 учнів. Лише за п'ять років з 1875 до 1880 р. у Херсонській губернії відкрилося 28 нових шкіл. Отже, 60-70-ті роки XIX ст. характеризувалися різким сплеском громадської освітньої ініціативи та розвитком народної освіти, створенням значної кількості початкових шкіл.

Передова земська школа стала об'єктом втілення найпередовіших методів навчання, нетрадиційних форм навчально-виховної роботи, заборонених офіційною педагогікою: наочності, ілюстрації, демонстрацій, пояснювального читання, екскурсій; відкритості та гласності в організації іспитів, поєднання загальноосвітнього навчання з трудовим вихованням учнів. Спостерігався процес трансформації змісту освіти на основі наповнення програми навчання новими предметами, досягненнями передових наукових знань, запровадження виховного характеру навчання.

4. Особливості управління національними закладами етно-релігійних меншин Півдня України досліджуваного періоду

Вагомою складовою вітчизняної початкової освіти були навчальні заклади національно-конфесійного спрямування, які функціонували на території Півдня України.

У кожній етнічній групі, що переселялися Південь України, була власна національна система шкіл, що не відповідала державній. Національні школи організовувалися переважно у відповідності до конфесійної специфіки. Разом з тим, дані навчальні заклади переслідували мету збереження національної культури та самоідентифікації. Останнє відображувалося у викладанні рідної мови, вивченні елементів національної історії та культури. Будь – яка конфесія (християни, католики, протестанти, мусульмани, буддисти, іудеї) мала власну чітко сформовану шкільну систему. Вплив російської шкільної практики розглядався як нівеляційний відносно національної культури.

Разом з тим, культурно-освітні впливи російської педагогічної системи на школи національних меншин мали виключно організаційно – адміністративний характер и полягали у підпорядкуванні етноконфесійних закладів Міністерству народної освіти та запровадженню до навчальних програм російської мови. Таким чином, діяльність російських просвітників майже не знаходила підтримки у населення.

Права та обов'язки колоністів визначав Статут про колонії, за яким німці та меноніти отримували пільги в оподаткуванні та торгівлі, а також звільнення від рекрутської повинності та сплати податків (на 10 років), вільне віросповідання, надання одноразової допомоги, права здійснення вільних операцій з землею.

Документом, що безпосередньо визначив розвиток системи освіти переселенців, став Указ від 25 жовтня 1819 р. Згідно з ним, завідування сільськими школами й «нагляд за вчителями» в колоніях були покладені на парафіяльних священиків і консисторії кожного віросповідання.

Окрім зазначеного вище нормативного документу, в управлінні шкільною справою лютерани й католики керувалися і правилами, виданими 10 березня 1840 р. У відповідності до цих правил духовництво здійснювало управління шкільним процесом до передачі цих шкіл у відомство Міністерства народної освіти, тобто до 1881 р.

Отже, можна зробити висновок про те, що переліченими вище законодавчими актами офіційна влада практично відсторонилася від управління шкільною системою переселенців, переклавши ці «турботи» на духовництво колоній. Однак, уряд Російської імперії розумів, що переселенці не зможуть самостійно вирішити ті численні питання, що виникали в них у новому й чужому краї.

Для контролю й допомоги колоністам у 1797 р. було створено Новоросійську контору опікунства. У 1802 р. вона була підпорядкована Міністерству внутрішніх справ. Новоросійська контора замінюється Піклувальним комітетом про іноземні колонії південного краю Росії. Спочатку всі німецькі училища були підпорядкованні Міністерству внутрішніх справ, а найближчим завідуванням ними займалася Новоросійська контора опікунства.

У подальшому німців та менонітів характеризувало постійне прагнення до створення на засадах самоврядування власних керівних органів в даній сфері. Першим таким органом була Сільськогосподарська комісія або Спілка (*Landwirtschaftlicher Verein*), під керівництвом якої з 1843 р. знаходилося управління народними школами в колоніях Молочанського менонітського округу.

Поступово у навчальних закладах з'являються училищні ради, що вирішують важливі питання функціонування навчальних закладів та Центральна шкільна Рада – орган, до функцій якого входило здійснення координації діяльності навчальних закладів.

Існування самоврядної освітньої системи на своїй території не влаштовувало царський уряд, тому чинився посиленний тиск на шкільні ради як головний чинник самоврядності. Поступово Російська держава, прагнучи контролювати перебіг усіх процесів в імперії, починає вдаватися до проведення акцій, спрямованих, з

одного боку, на посилення міжкультурної взаємодії, а з іншого – на ліквідацію самоврядування в колоніях.

З дев'яностих років XIX ст. почалася реакція і наступ на позиції німецької та єврейської освіти, права Ради все більше урізалися. Так, з 1898 р. Молочанська менонітська шкільна Рада втратила право скликати вчительські конференції, тому член ради від духовенства скликав законовчителів з питань релігії та німецької мови в церкву. В цій формі конференції збиралися до 1905 року. А з 1898 року Рада лише видавала свідоцтво випускникам сільських шкіл, сам же екзамен приймався інспектором училищ або, за його дорученням, намісником.

Фактично це призвело до ліквідації права на самоврядування, хоча шкільна система і за новим законом залишалася практично під повним контролем духівництва й місцевих громад. Зокрема, у згаданому вище законодавчому акті зазначалося: «Селянські громади можуть, зважаючи на потреби й на свої кошти, встановлювати збори для облаштування й підтримки церков, училищ, утримання вчителів». Тобто, не зважаючи на підпорядкування колоній загальному управлінню, шкільна система залишалася в руках місцевих громад, на яких лежав повний контроль і забезпечення.

Автономністю та специфічністю характеризувалася система освіти євреїв. Єврейська початкова освіта була представлена хедерами, єшивами, талмуд – торами, розподіл яких на місцях компактного проживання єврейських спільнот був нерівномірним. Так, на кінець XIX ст. на території Херсонської губернії діяло 8 хедерів і 1 єшива. У цих школах навчали релігійних обрядів, молитов, заповідей, читанню та тлумаченню Біблії. Головним недоліком хедерів було те, що дітей не навчали писати, обмежуючи освіту вивченням молитов. Лише наприкінці XIX століття, коли вони отримали статус приватних єврейських релігійних шкіл, зміст навчального курсу хедерів розширився.

Порівнювальний аналіз змісту навчальних програм російських та єврейських початкових училищ виявив подібність навчального приходських училищ та єврейських училищ 1-го розряду. В них викладались, крім єврейських предметів, ще й російська мова, арифметика, а в деяких - історія, географія, природознавство, малювання, чистописання, співи, гімнастика, рукоділля.

Після закінчення талмуд-торів, які були, за своєю суттю вищими початковими училищами, діти отримували можливість вступити до першого класу гімназії або в повітові училища. Разом з тим, існували й такі талмуд-тори, при яких функціонували підготовчі класи, де об'єм програм був ширшим, завдяки введенню німецької мови та географії. Такі заклади були створені в Одесі, Херсоні, Миколаєві, Єлисаветграді Сімферополі тощо. У Таврійській губернії, наприклад, перші Талмуд-тори з'явилися у 60-х роках XIX ст.: у Бердянську (1860 р.) та Олександрівську (1862 р.). Згодом, школа такого типу було відкрито у Великому Токмаку (1885 р.), Гуляй-Полі (1895 р.), Мелітополі (1896 р.) тощо. Зазначені навчальні заклади суттєво вплинули на розвиток вітчизняної системи освіти досліджуваного періоду.

Окремою ланкою в системі початкової освіти Півдня України були німецькі й менонітські навчальні заклади, що характеризувалися специфічними рисами організації навчального процесу та швидкими темпами розповсюдження. Так,

якщо на початку заселення південноукраїнських територій переселенцями з Німеччини (1830 р.) існувало 92 школи, то на час передачі шкіл з підпорядкування Міністерства внутрішніх справ і Духовного відомства у відомство Міністерства народної освіти (1881 р.) їх нараховувалося: у Херсонській губернії – 102, у Катеринославській – 84, у Таврійській – 145 шкіл [31]. А вже у 1902 р. у Таврійській губернії працювало 165 німецьких церковнопарафіяльних училищ і 20 шкіл грамоти змішаного типу. За даними Загальноросійського імперського шкільного перепису 1911 р. у Херсонській губернії налічувалось 134 школи, у яких навчалось 4887 хлопчиків і 4439 дівчаток; Катеринославській – 199 шкіл з загальною чисельністю 4401 учня чоловічої та 3955 жіночої статі; Таврійській – 283 школи, яку відвідували 5418 хлопчика і 4642 дівчинки.

За засобами утримання школи німецьких переселенців поділялися на церковнопарафіяльні, міністерські, земські училища, школи грамоти, приватні та громадські; за віросповіданням – лютеранські й менонітські. Однак, незважаючи на такий розподіл, усі вони діяли на єдиних засадах збереження власної самобутності, національної й релігійної спрямованості, протидії асиміляційним процесам.

Такою самою відносною ізольованістю характеризувалися навчальні заклади гуттерів, які заснували свої колонії (Гуттераль та Юганестра) на Півдні України у 40-х рр. ХІХ століття.

У 1845 р. у Гуттералі відкрилась школа, яка викликала значний інтерес серед гуттерійців. Школу протягом дня відвідували не тільки діти з оточення гуттерів, а й самі дорослі. Пізніше у цьому ж приміщенні було відкрито вечірню школу, яка протягом 25 років надавала дорослим можливість отримати початкову освіту.

Наближаючись до менонітів за своїми релігійними поглядами та життєвим устроєм, гуттери поклали в основу навчання принципи, запозичені у менонітської школи. Шкільна освіта була обов'язковою для усіх гуттерійських дітей, якими опікувалась церква. Однак навчальні заклади гуттерів обмежувались передачею елементарних знань: читанням, письмом, рахунком і релігією. Здатність читати і писати була обов'язковою релігійною необхідністю. Разом з тим, навчання читати й писати, робити нескладні математичні розрахунки було економічною необхідністю й диктувалося суто прагматичними цілями: купівля сировини, продаж готових виробів у ремісничій та сільськогосподарській галузях передбачала знання основ арифметики та елементарну грамотність. Однак, основною рисою гуттерської початкової школи була релігійна спрямованість.

Протягом досліджуваного періоду на Півдні України діяли школи і інших національностей (вірменські, караїмські, польські, молдавські тощо). Однак, За твердженням Ю.Довженко, кількість таких навчальних закладів була незначною, тому вони не справляли помітний вплив на розвиток народної освіти в регіоні. Відомості про зазначені навчальні заклади, як правило, часткові, не систематизовані, або взагалі відсутні у статистичних звітах. Ця обставина не дала можливості розглянути докладно питання діяльності національних шкіл

зазначених вище етноконфесійних груп, що населяли Південь України протягом досліджуваного періоду.

Таким чином, освітній простір Півдня України формувався під впливом соціально-економічних й культурно-етнічних чинників, тому навчальні заклади початкової та середньої ланки освіти були різними за змістом та термінами навчання. Найбільш широким змістом освіти й терміном навчання характеризувалися німецькі й менонітські навчальні заклади. Ця особливість пов'язана з тим фактом, що німецька система освіти не була настільки складною, як вітчизняна, й не містила у собі такої кількості різноманітних навчальних закладів початкової та загальної освіти, тому їх училища були навчальними закладами, що одночасно виконували функції як елементарної, так і середньої освіти.

Тема 4

Розбудова державно-громадського управління освітою у XIX – на початку XX ст.

План

1. Реформації та контрреформації освіти у XIX – на початку XX ст. та їх вплив на стан управління навчальними закладами.
2. Діяльність земств в управління освітою.
3. Роль громадськості в управління освітою на початку XX ст.

Зміст лекції

1.Реформації та контрреформації освіти у XIX – на початку XX ст. та їх вплив на стан управління навчальними закладами.

Розбудова державно-громадського управління освітою в XIX – на початку XX ст. відбувалася в складних умовах реформацій та контрреформацій, що мали місце протягом зазначеного періоду. Кожна з таких реформ, спираючись на пануючі в той період ідеології, пропонувала нову концепцію і парадигму освіти, її конкретну модель. Зазначені реформи, несучи в собі суттєвий заряд гуманістичного розвитку освіти, справили значний вплив на неї. Цей чинник викликав упровадження контрреформ, які з'являлися вже в ході підготовки й проведення перших.

Відбувається децентралізація управління освітою через посилення влади місцевих установ, зокрема прав попечителів навчальних округів.

Характерною ознакою діяльності Міністерства народної освіти протягом другої половини XIX ст. була гласність, завдяки якій до всебічного обговорення найважливіших перетворень у галузі освіти та управлінні нею залучалися широкі верстви суспільства. З цією метою в «Журнале Міністерства Народного Просвещения» друкувалися уривки зі звітів попечителів навчальних округів і ревізорів про стан навчальних закладів, проекти і пропозиції освітнього змісту, офіційні й приватні погляди на освітні справи, відгуки на них, збірники різних матеріалів, огляди засідань дорадчих органів міністерства.

Принцип колегіальності реалізовувався через залучення педагогічної громадськості до аналізу проектів статутів та положень, записок, оглядів,

друкування звітів, вивчення Міністерством народної освіти різних суджень з приводу цих матеріалів.

Паралельно проводилася робота й щодо вдосконалення діяльності закладів початкової освіти. У цьому контексті заслуговує на увагу запропонований Міністерством, говорячи сучасною мовою, принцип регіоналізації цієї ланки. У навчальній та адміністративній діяльності навчальних закладів Міністерство пропонувало запроваджувати різноманітність, зумовлену місцевими умовами.

Офіційним завершенням копійної підготовчої роботи з реформування загальної освіти та управління нею став указ від 14 липня 1864 р., яким вводилося «Положение о начальных народных училищах».

У цілому система управління загальною середньою освітою за статутом 1864 р. встановлювала такі ієрархічні зв'язки: вище управління зосереджувалося в Міністерстві народної освіти, якому підпорядковувалися директори та інспектори губернських гімназій, губернська і повітова училищні ради; на рівні навчального округу управління здійснював попечитель; на рівні губернії – губернська училищна рада; на рівні повіту управління початковими народними училищами, інспекторами народних училищ та їх попечителями здійснювалося повітовими училищними радами; інспектор народних училищ управляв прогімназіями; громадські (сільські товариства, земства, приватні особи) могла залучатися до управління губернськими і повітовими початковими народними училищами за рахунок виділення коштів на створення цих закладів та їх утримання.

Починаючи з другої половини 60-х рр., офіційна освітня політика під керівництвом міністра народної освіти Д.Толстого (1866–1880 рр.) спрямовувалася не стільки на управління самою школою, скільки на управління суспільством через школу. Сутність освітніх контрреформ полягала у:

1) централізації влади і посиленні державного контролю в освіті, максимальному відмежуванні від неї суспільства, усуненні гласності у вирішенні освітніх проблем;

2) жорсткій регламентації внутрішньої життєдіяльності школи, посиленні ідеологічного тиску, скасуванні автономії і самостійності закладів, елементи яких вона отримала завдяки реформі 1864 р.

У 1869 р. було створено посаду інспектора народних училищ, до обов'язків якого входив нагляд за: особовим складом училищ; навчальною частиною училищ, його моральним станом; зовнішнім і внутрішнім благоустроєм училищ, їх матеріальним забезпеченням; відкриттям нових і розвитком уже працюючих училищ; переведенням їх, у разі потреби, з однієї місцевості до іншої або повне закриття. Інспекторам надавалися широкі повноваження з одночасним суттєвим обмеженням функцій училищних рад.

2. Діяльність земств в управлінні освітою

Особливу роль у розвитку громадського управління освітою в Україні протягом зазначеного періоду відіграли земства, передумовою появи яких став широкий ліберальний рух серед інтелігенції, активізація якого після скасування кріпосного права змусила царський уряд 1 січня 1864 р. прийняти «Положение о губернских и уездных земских учреждениях».

В Україні земства з'явилися в 1865 р. Харківській, Полтавській та Чернігівській губерніях року, а 1866 р. – в Катеринославській і Таврійській і лише в 1904 р. – у Київській, Волинській і Подільській губерніях.

Саме з діяльністю земств пов'язані суттєві перетворення, що стосувалися децентралізації та лібералізації управління шкільною освітою, внесення в нього громадських засад. Як наслідок, «з'явилася доступна для населення школа (земська народна школа), поширювалися нові технології навчання, підвищився освітній рівень населення».

Права земств щодо участі в управлінні освітою зводилися до визначення змісту і порядку звітності за витрачені кошти, представлення кандидатів на вчительські посади, вибори попечителів училищ, які утримувалися за рахунок земств, деякої участі в губернських і повітових училищних радах (по дві особи). Водночас не можна не зважати на те, що, започатковуючи земську реформу, уряд побоювався цих «незалежних від бюрократії центрів громадського самоврядування». Щоб уникнути двовладдя, земські установи були проголошені не державними, а приватними. Доволі часто одні й ті ж питання (до вирішення яких мали право залучатися земства) перебували у віданні різних інстанцій. Наприклад, земства могли найняти приміщення для школи і взяти на себе її утримання, але не мали права втручатися в навчальний процес, розробляти програми, контролювати виховну діяльність, адже це належало до відання державних органів.

1867 р. земствам було передано початкові училища міністерства державного майна, які утримувалися на спільні кошти селянських товариств і земств. Наступним кроком земських установ в управлінні освітянською галуззю стало відкриття спільно з селянськими товариствами нових початкових шкіл – практика така збереглася протягом другої половини ХІХ ст..

Основоположник земської школи М.Корф визнавав основним завданням земств - заводити якнайбільшу кількість шкіл і самим дбати про найкращий стан навчання по школах, заводити книгозбірні для вчителів і організувати зразкові земські школи, улаштовувати педагогічні з'їзди, провадити різну організаційну роботу на користь освіти.

Земська школа становила собою такий тип навчального закладу, який за своєю внутрішньою сутністю міг бути поставлений ледве не на перше місце в історії всієї пореформеної освітньої справи. Педагогічне облаштування земської народної школи справило «вагомий вплив не лише на всі інші категорії початкових шкіл, не виключаючи й «зразкових» училищ самого міністерства народної освіти, а й на вищі типи навчальних закладів». Головним чинником тут «виступав живий дух громадськості, яка проникла в школу завдяки земству».

Земства володіли правом добирати вчителів, яких допускали інспектори народних училищ. Важливим напрямком їх залучення до управління школою в цей час стало забезпечення її підручниками і навчальними посібниками. Ця справа повністю покладалася на земство, що перетворило їх «на потужний засіб впливу на саму сутність шкільного викладання».

Згідно з Положенням 1864 р. земським установам надавалося право клопотати перед урядом про місцеві користі та потреби. Клопотання

направлялися через губернатора до відповідного міністерства, але їх зміст не повинен був виходити за межі компетенції земств. Протягом усієї історії свого існування земства постійно користувалися цим правом. Наприклад, 1866 р. Єлисаветградське повітове земство Херсонської губернії звернулося до уряду з пропозицією скасувати попередню цензуру, 1868 р. – про поширення програми початкової школи й про «зменшення класицизму» в середній школі, в 1882 р. звернулося до міністерства з проханням надати дозвіл навчати в початкових школах рідною мовою і про реорганізацію шкільних рад з метою розширення участі земських представників у шкільних радах.

Починаючи з 70-х рр. основним завданням шкільної політики уряду стало припинення громадської діяльності, спрямованої на розвиток народної школи, що знайшло відображення в «Положении о начальных народных училищах» (25 травня 1874 р.), яке повністю змінювало управління цими закладами: замість виборних голів училищних рад головування покладалося на предводителів дворянства; народна школа цілком підпорядковувалася інспекторові. Дирекції та інспекції народних училищ доручалося завідування навчальною частиною; училищній раді – адміністративною і господарською частинами. Склад училищних рад було змінено в бік ослаблення громадських елементів і посилення урядових (інспектор народних училищ, представник поліції – зазвичай ісправник, представник духовенства за призначенням архієрея). Головою повітової училищної ради призначався предводитель дворянства – голова більшості повітових урядових установ. У такий спосіб посилювався бюрократичний елемент в управлінні шкільною освітою.

Нагляд за одною або кількома школами однієї місцевості здійснювала шкільна рада, яка складалась з представників церкви, місцевого самоврядування та школи. До її складу згідно з Положенням 1874 р. могла увійти особа, яка брала на себе хоча б 1/10 витрат на школу і вчителя. Місцева шкільна рада повинна була дбати про виконання школою (школами) освітнього законодавства та рішень місцевих органів освіти, зокрема:

- слідувати, щоб вчителі одержували платню вчасно і повністю;
- керувати шкільним фондом і бюджетом школи;
- слідувати, щоб сторони, що утримували школу та вчителів, виконували свої зобов'язання;
- наглядати за шкільною будівлею та шкільним інвентарем;
- дбати про придбання підручників та навчального приладдя для школи;
- виділяти матеріальну допомогу для навчання бідним дітям;
- вести облік витратів школи, її документацію, фінансові звіти тощо;
- вести щорічний облік дітей дошкільного віку, забезпечувати навчання всіх дітей шкільного віку;
- затверджувати час навчання та розклад уроків;
- керувати роботою вчителів, вихователів, учнів у школі і поза школою, дбати про виконання навчальних програм;
- заохочувати вчителів матеріально, здійснювати захист їхніх інтересів у взаємостосунках з іншими посадовими особами;
- подавати характеристики та пояснення на дії вчителів до вищестоячих влад.

Керівник ради, обраний на її зборах, був зобов'язаний брати участь в усіх учительських конференціях та інших загальношкільних заходах і перебував у постійному контакті з директором школи, педагогами.

Однак, система центрального і місцевого управління освітою у 80-х рр. не зазнала суттєвих змін. Вона передбачала одноосібну владу міністра, функціонування законодавчих, консультативних та виконавчих органів. Місцевий рівень управління вибудовувався за принципами відомчого підпорядкування.

3. Роль громадськості в управлінні освітою на початку ХХ ст.

Прагнення уряду загальмувати розвиток державно-громадського управління загальною середньою освітою набули втілення в затверджених Міністерством народної освіти «Примерных программах предметов, преподаваемых в начальных народных училищах». Розроблені Міністерством програми і пояснювальні записки до них відзначалися догматизмом і консерватизмом, суворо регламентували навчальну діяльність та ініціативу вчителів. Тим самим було завдано нового удару по громадських елементах в управлінні цими закладами.

На початку ХХ ст. зміст управлінської діяльності Міністерства народної освіти спрямовувався на: установлення тісного взаємозв'язку між центральним органом управління освітою та Духовним відомством; зрівняння прав шкіл, підпорядкованих Міністерству народної освіти та церковнопарафіяльних; створення місцевих органів управління загальною освітою з представників різних відомств; організація на аналогічних засадах повітових, губернських та центральних органів управління загальною середньою освітою.

Піднесення революційного руху восени 1905 р. змусило уряд, поряд з іншими перетвореннями, здійснити реорганізацію деяких консервативних за своєю природою органів державного управління. Пріоритетні напрями управління загальною середньою освітою передбачали: надання попечителям навчальних округів права дозволяти місцевому керівництву відступати від чинних правил і циркулярів, що регламентували внутрішній розпорядок у навчальних закладах; створення при середніх навчальних закладах батьківських комітетів з правом представництва в піклувальних і господарських радах; державне сприяння приватній та громадській ініціативі у відкритті середніх навчальних закладів.

Політична ситуація 1905–1907 рр. стала передумовою подальшої активізації вчительських організацій і союзів, одним із виявів якої були педагогічні з'їзди. У цей період відбулося чотири з'їзди Всеросійського союзу вчителів, що відіграли вагомий роль у єднанні вчительської громадськості, три з'їзди Союзу вчителів і діячів середньої школи, що солідаризувався з першим союзом, долучився до його діяльності, але зберігав свою самостійність. Крім того, було скликано з'їзд представників національних і територіальних організацій, на якому було створено федерацію національних і територіальних союзів учителів та інших діячів народної освіти.

Поряд із зібраннями вчителів загальноімперського масштабу відбувалися різноманітні заходи на місцях: земські з'їзди діячів з народної освіти в Полтаві, Харкові, інших містах; з'їзди викладачів різних дисциплін на рівні міста, повіту, губернії; наради директорів і вчителів початкових і середніх шкіл.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на теренах Російської імперії громадсько-педагогічний рух охоплював усі рівні і галузі шкільництва, вступаючи повсякчас у боротьбу з державою за участь в управлінні загальною середньою освітою. До вирішення освітніх питань активно долучилися батьки учнів. На зібраннях і мітингах батьки вимагали надати офіційний статус батьківським об'єднанням, батьківській громадськості – права брати участь у роботі педагогічних і піклувальних рад навчальних закладів, проведення гуманізації і демократизації шкільного життя.

Розвитку державно-громадського управління загальною середньою освітою сприяло залучення до цієї справи різноманітних культурно-просвітницьких організацій. Найбільш поширеними в цей період в Україні були такі культурно-просвітні осередки, як Громади, «Просвіти», педагогічні товариства, товариства сприяння середній освіті, товариства поширення грамотності серед населення, товариства поширення народної освіти, товариства грамотності, професійні вчительські організації, вчительські товариства взаємодопомоги, Всеукраїнська спілка вчителів та діячів народної освіти, товариства допомоги учням тощо.

На початку 1913 р. педагогічні ради таємним міністерським циркуляром було скасовано. Учителі потрапили в повну залежність від сваволі шкільної адміністрації: директори навчальних закладів одержали можливість звільнити неугодних педагогів протягом 24 годин, повідомивши про це лише попечителя навчального округу.

У 1914 р. певною мірою змінюється урядовий курс в освітній політиці, спостерігається його лібералізація. Увага Міністерства концентрується на винайденні можливостей для оптимізації управління народною освітою. Початками такої оптимізації стали: скасування циркулярів, до яких спостерігалось особливо негативне ставлення громадськості; послаблення шкільного режиму; відновлення педагогічних рад і батьківських комітетів; повернення земства до управління навчальною частиною в початкових земських школах; підготовка проектів реорганізації початкової, середньої і вищої школи.

Відразу після Лютневої революції 1917 р. Тимчасовий уряд звільнив попечителів навчальних округів та їхніх помічників, замінивши на представників «громадськості», які зазвичай не мали уявлення про управління закладом освіти. Директори та інспектори народних училищ були обмежені у своїй діяльності педагогічними радами, що здебільшого не працювали або «діяли» революційними методами. Училищні ради було ліквідовано, а їх функції частково передано земствам і міським думами.

Тема 5

Управління освітою радянської доби

План

1. Радикальні трансформації системи управління освітньою галуззю 1917-1930-х рр.
2. Характеристика управління освітою періоду СРСР.

Зміст лекції

1. Радикальні трансформації системи управління освітньою галуззю 1917-1991 рр.

Період 1917-1991 рр. поділяється сучасними дослідниками на кілька підетапів, що характеризуються специфічними рисами державно-громадського управління освітою. Один із найскладніших в історії України. Одним з найскладніших в історії етапів є період 1917–1920 рр. Він позначений злетом національної самосвідомості, відновленням після майже двохсотлітньої перерви української державності, військовими баталіями, розшаруванням суспільства, установами більшовицької влади. Усі ці події справляли безпосередній вплив на освітню галузь, на визначення засад управління нею.

В основу діяльності центрального освітнього органу покладался принцип децентралізації управління загальною середньою освітою. На відміну від управлінських структур, що створювалися в наступні роки, основним змістом діяльності керівного органу освіти визначалося не адміністрування, а об'єднання зусиль усіх національних культурно-просвітніх інституцій Української Народної Республіки в справі розбудови освіти.

За часів Центральної Ради з ініціативи керівництва вищого органу управління освітою – Генерального секретаріату освіти (згодом Міністерства народної освіти) – розроблялися і запроваджувалися основні принципи державно-громадського управління загальною середньою освітою. Це виявлялося в затвердженні колегіального складу органів управління на всіх рівнях його реалізації, надання земському й міському самоврядуванню широких прав щодо відкриття та завідування навчальними закладами, розширення повноважень педагогічних рад, надання школам автономії.

У період Гетьманату (квітень – грудень 1918 р.) органи державно-громадського управління освітою зазнали значних втрат: було скасовано виборні повітові ради і створено нові під пильним контролем Міністерства внутрішніх справ. До завідування загальною середньою освітою почали повертати колишніх шкільних інспекторів.

У грудні 1918 р. було поновлено УНР на чолі з Директорією – колегіальним органом. На противагу гетьманській централізації курс знову береться на децентралізацію управління освітою, що передається до відання місцевих органів у складі представників територіального самоврядування, учительських спілок і комісара народної освіти. Відбувається відродження шкільних рад, що засновувалися при земствах, тобто спостерігається курс на державно-громадське управління загальною середньою освітою, що реалізовувалося за допомогою поєднання самоврядних засад із державницькими (представники земств і комісар освіти). При Міністерстві освіти створюється Головна шкільна рада, на яку покладаються функції дорадчого органу.

Значна увага приділялась діяльності органів управління освітніми закладами для інших національностей. Функціонування національних рад освіти, які завідували справами освіти кожної національності, є переконливим доказом цього. Становлення системи управління освітою ґрунтувалося на законодавчих актах незалежної України і тому нові форми й методи управління при вирішенні

важливих питань управління освіти знайшли своє відображення у колегіальному, зваженому підході до думок, висловлених фахівцями, вченими, управлінцями. Про це свідчать рішення Всеукраїнського професійного з'їзду 1917 р. Навіть у скрутний час економічної і політичної нестабільності у 1918 р. була розроблена ціла низка законів стосовно освіти. Діяльність центральних та місцевих органів управління спрямовувалася насамперед на розширення мережі закладів освіти, а саме на реорганізацію навчальних закладів та утворення чіткої системи управління, що давало змогу оперативно вирішувати організаційні питання, створювати необхідні умови для відкриття нових навчальних закладів.

Протягом 1917-1920 рр. на теренах України діяли численні течії, угруповання, кожне з яких дотримувалося своїх поглядів на сутність управлінської діяльності, відрізнялося за масштабами, спрямованістю, формами діяльності. Однак вагомими напрямками, що можуть слугувати їх спільною, об'єднавчою рисою, були: відкриття і підтримка діяльності початкових навчальних закладів; організація народних читань, лекцій, читалень, бібліотек, концертів, вистав; видання загальнодоступних книг науково-популярного і художнього характеру; організація книгосховищ і розповсюдження через них літератури, книг для різних типів шкіл, народних бібліотек, читалень.

Радянська влада по-іншому підходила до вирішення управлінських питань у галузі освіти. Керівна роль покладалася на волосні, повітові, міські й губернські відділи народної освіти, які являли собою спеціальні підрозділи виконавчих комітетів Рад селянських, робітничих і червоноармійських депутатів. Кожний виконком обирав зі свого складу одного або кількох членів колегії відповідного відділу освіти й доручав їм організувати весь відділ цілком персонально, без будь-якого представництва. Всі відділи освіти організовувалися за тієї самою схемою, що й Наркомос (Народний Комісаріат Освіти), який став на чолі всієї справи освіти.

10 травня 1919 р. була підписана постанова «Про вибори шкільних працівників». Згідно з цим документом у закладах освіти ліквідовувалися посади директорів, інспекторів та завідуючих. Замість цього вводилися посади голови педагогічної Ради, тов. голови та секретаря, які обиралися педагогічною Радою розширеного складу. Такі заходи мали на меті усунути від управління старі кадри, які не влаштовували нову владу.

Отже, 20 - 30-х рр. ХХ ст. можна схарактеризувати як етап пошуку оптимальної моделі державно-громадського управління загальною середньою освітою, позначений широкомасштабним національно-демократичним реформуванням управління шкільною освітою.

2. Характеристика управління освітою періоду СРСР.

Подальший розвиток державно-громадського управління освітою в Україні суттєво гальмувався подіями Другої світової війни. Дослідники виділяють два періоди розвитку радянського шкільництва в Україні за роки війни: перший (1941-1942 рр.) спрямований на збереження школи і перебудову її роботи у відповідності до умов воєнного часу; другий (1943-1944 рр.) передбачав зміцнення школи на звільнених територіях і підвищення якості її роботи.

Вже на початку війни Наркомосом було створено групу працівників, які займалися евакуацією дітей, учителів, дитячих будинків, педагогічних навчальних закладів у східні райони країни. Тому у вересні 1941 р. заняття почалися лише в окремих школах, що не евакуювалися, в Донбасі, Одесі, Севастополі. Деякі школи працювали на територіях Сумської та Чернігівської областей, що контролювалися партизанами. Багато шкіл евакуювалися на Схід і почали новий навчальний рік в інших республіках – Росії, Казахстані, Туркменії, Грузії.

У міру визволення України від окупантів почалась відбудова шкіл. У лютому 1943 р. було видано постанову українського уряду «Про поновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів». На вересень 1944 р. на переважній більшості територій України відновилась робота шкіл, хоч і проходила вона у складних умовах розрухи, зростання кількості безпритульних дітей тощо.

Постановою уряду від 8 вересня 1943 р. прийом дітей до школи почав здійснюватися з 7-річного віку, вводилося роздільне навчання хлопчиків і дівчаток в загальноосвітніх школах (мало місце до 1954 р.). За роки війни з'явилися нові навчально-виховні заклади (школи робітничої і селянської молоді, суворовські й нахімовські військові училища), широкого розповсюдження набувають дитячі будинки для дітей-сиріт.

Про відновлення державно-громадського управління освітою в Україні слід говорити у зв'язку з прийняттям у 1946 р. важливих державних документів з питань освіти. Так, 25 березня цього року було утворено Міністерство освіти УРСР на базі Народного Комісаріату освіти УРСР. Ці зміни були здійснені відповідно до закону, прийнятого Верховною Радою СРСР від 15 березня 1946 р., яким передбачалося перетворення рад народних комісарів у ради міністрів і народних комісаріатів у міністерства. Відповідно до Конституції УРСР Міністерство освіти УРСР належало до групи республіканських міністерств і було головним органом управління освітою в питаннях, які стосувалися компетенції Української РСР [22]. Його структуру представлено нижче.

На місцевому рівні управління освітою, за винятком вищої, здійснювали обласні, міські та районні відділи народної освіти, які створювалися при відповідних виконавчих комітетах рад депутатів трудящих. Відділи народної освіти у своїй діяльності були підзвітні як відповідному виконавчому органу Ради депутатів трудящих, відповідному вищому органу системи освіти, так і обласним, міським, районним комітетам партії. Такий стан визначав, з одного боку, подвійну підпорядкованість відділів народної освіти в системі державного управління, а з іншого – значну заідеологізованість у діяльності.

Таке централізоване управління в період повоєнної відбудови було ефективним, забезпечувало швидку реакцію органів управління на зміни, які відбувалися в освіті республіки. Виділяється також тенденція посилення контрольної функції в державному управлінні, яка ставилася на провідне місце в усій діяльності органів управління.

Однак, фактично в державному управлінні існувало «двовладдя». Нормативно вся державна політика визначалася органами державного управління, але фактично цю функцію здійснювала партія більшовиків (через постанови ЦК

ВКПРС і на їх основі – постанов ЦК КПУ). Як наслідок, усі закони, постанови і розпорядження державних органів управління приймалися і видавалися на основі постанов партії та суворо нею контролювались.

Починаючи з березня 1953 р. нове керівництво СРСР, в якому поступово посилювались позиції першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова, розпочало курс на лібералізацію внутрішньої політики. Цей процес отримав назву десталінізації.

У державній політиці 1959-1965 рр. основними напрямками розвитку управлінського апарату були визначені: підвищення ефективності управління за рахунок упровадження принципів – кваліфікованості, діловитості й оперативності, демократичного централізму; скорочення державного платного апарату; залучення громадськості до управління, щоб робота в апараті державного управління перестала бути особливою професією.

Розвиток освіти і педагогіки в Україні у 60 — 80-х роках ХХ ст. характеризувався пошуками більш досконалих форм, термінів навчання та його змістовного наповнення. Повільно, з труднощами, але неухильно наукова педагогіка, а за нею і освітянська практика відходили від авторитарності і ставали на шлях демократизації. Цьому сприяли відповідні зміни у суспільно-політичних процесах, так звана відлига, прогресивний дисидентський рух тощо. І хоча компартійна система ще досить міцно самозберігалася, зокрема й через освіту юних поколінь, внести свіжу, творчу думку у педагогічні технології прагнули як науковці, так і передові освітяни — вчителі, працівники дошкільних закладів, громадськість.

У цілому для періоду 60 — 80-х років характерно, що усі важливі документи щодо розвитку державної освіти приймали спільно ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР. Зокрема, постанови «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді та дальший розвиток загальноосвітньої школи» (1972), «Про подальше покращання навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (1977). Так само партія передувала державному органу — Раді Міністрів — у інших освітянських постановах. Тобто напрям розвитку освіти в державі визначала єдина комуністична партія. До того ж завжди першою приймалась постанова на всесоюзному рівні, а наступними були ідентичні постанови керівних органів союзних республік. Централізація пронизувала усі сфери діяльності, в тому числі й освіту.

Проте низка централізованих постанов вочевидь не змогла вирішити нагальні проблеми освіти. На початку 80-х років постала потреба у реформі загальноосвітньої і професійної школи. 1984 р. було прийнято відповідну постанову ЦК КПРС і Верховної Ради СРСР. Мета реформи — подолати недоліки в системі освіти, у змісті й методах навчання і виховання шляхом вдосконалення навчальних планів і програм, поліпшення рівня викладання, посилення відповідальності учнів за якість навчання. Реформа передбачала перехід до навчання дітей з шестирічного віку, зменшення наповнюваності класів тощо. Втім через низку причин, у тому числі й економічних, ці та інші заходи не змогли докорінно поліпшити ситуацію в галузі освіти.

Система управління освітою радянського періоду визначала встановлені методи і правила, готові знання й уміння, розраховані головним чином на

ситуацію залежності управління від стандартизованих структур зовнішнього середовища. Робота управлінців передбачала, в основному, оволодіння сукупністю готових знань і його застосування через стандартизоване мислення. Це було наслідком соціального замовлення на спеціалізацію та функціональність людини в суспільстві. В політиці партійно-державного керівництва щодо освітньої сфери переважав залишковий принцип.

Тема 6

Державно-громадське управління освітою в Україні періоду незалежності План

1. Особливості управління освітою в 90-ті рр. ХХ ст.
2. Громадсько-державне управління освітою початку ХХІ ст.

Зміст лекції

1. Особливості управління освітою в 90-ті рр. ХХ ст.

На початку 90-х рр. ХХ ст., після повноцінного визнання прав людини, проголошення України демократичною правовою країною, держава перестала бути всеохоплюючою структурою, перестала контролювати і регулювати усі сфери суспільного життя, й у тому числі – освітню.

Стан освіти протягом 1991-2001 рр. визначався глибокою кризою в економіці й політиці країни, що зачепила усі сфери діяльності держави. Державна політика в галузі освіти спрямовувалася на посилення ролі органів місцевого самоврядування, активізацію участі батьків, піклувальних рад, меценатів, громадських організацій, фондів, засобів масової інформації в навчально-виховній, науково-методичній, економічній діяльності навчальних закладів, прогнозуванні їх розвитку, оцінці якості освітніх послуг.

Головним завданням сьогодення тоді виступало виховання та підготовка молодого покоління, яке реально здатне оцінити, впровадити, а головне – зберегти ідеї демократії, підготувати учнів до життя в умовах сучасної держави, дотримання її законів, відстоювання своїх власних прав.

Реалізація поставлених завдань здійснювалася через оновлення структури навчальних закладів: уже в 1992–1993 навчальному році в Україні функціонувало 4,3 тис. шкіл поглибленого вивчення окремих предметів, 179 гімназій, 130 ліцеїв, 11 авторських та 17 приватних шкіл. На зміну радянській середній школі прийшли загальноосвітні навчальні заклади І ступеня (початкова школа); ІІ ступеня (основна школа); ІІІ ступеня (старша школа), котрі могли функціонувати інтегровано або самостійно: середні загальноосвітні школи (І, ІІ, ІІІ ступенів або поєднання їх), спеціалізовані школи (школа-інтернат); гімназії (ІІ – ІІІ ступені), ліцеї (ІІІ ступінь), колегіуми (ІІІ ступінь), загальноосвітні школи-інтернати для дітей, які потребують соціальної допомоги, корекції фізичного та розумового розвитку, загальноосвітні санаторні школи-інтернати (І – ІІІ ступені); школи соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих підходів у вихованні, вечірні школи (ІІ – ІІІ ступені).

Складовими мережі також були позашкільні навчальні заклади, навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні навчальні заклади, вищі навчальні

заклади I – II рівнів акредитації, які забезпечували здобуття повної загальної середньої освіти.

Кількість навчальних закладів неухильно зростала. Так, якщо в 1990–1991 навчальному році кількість загальноосвітніх навчальних закладів у цілому по Україні становила 21825, то в 1995 – 1996 – їх було вже 22255.

Другий етап реформування освітньої сфери припадає на другу половину 90-х рр.: акцент переміщується із освіти середньої на вищу. Передбачались оптимізація мережі закладів освіти; перехід до ступеневої системи навчання; запровадження нової системи контролю якості навчально-виховного процесу; формування нормативно-правового поля освіти; створення концепції гуманітарної освіти і виховання студентської молоді.

Новим явищем стало відродження приватного освітнього сектора, що почалося на початку 90-х рр. ХХ ст. (перші вищі навчальні заклади такого типу виникли у II пол. 1991 р.). Із середини 1990-х рр. ця тенденція продовжувала розвиватися: відбувається кількісний та якісний стрибок – унаслідок державного визнання позабюджетного фінансування вищих навчальних закладів, їх акредитацію. Виникнення приватної вищої освіти було зумовлене загальноосвітніми тенденціями, пов'язаними з орієнтацією системи освіти на потреби інформаційного суспільства та ринкової економіки (ці заклади локалізувалися в основному у Центральній та Східній Україні).

Однак, незважаючи на постійні та активні реформаційні перетворення, у 90-ті рр. в освітній галузі наростають негативні тенденції, основна з яких – проблема фінансування: у 1992 р. частка консолідованого бюджету на розвиток освіти становила 12,6%, у 1993 р. – 11,7%, у 1994 р. – 9,5%, а в 1997 р. лише 3,85% валового національного продукту, тобто на 54% менше порівняно з попередніми роками.

У зазначених умовах провідною тенденцією державної політики стало об'єднання функцій керівництва освітою в компетенції одного державного органу управління. У 1992 р. було створено Міністерство освіти України, яке об'єднало функції колишніх Міністерства народної освіти УРСР і Міністерства вищої освіти УРСР. Порівняльний аналіз функцій Міністерства освіти України та Міністерства народної освіти УРСР дає змогу стверджувати, що Міністерство освіти перетворювалося з керівної та контролюючої установи на орган, який брав участь у визначенні основних стратегічних напрямів розвитку освіти і науки, здійснював міжнародне співробітництво в цій галузі.

З метою підвищення ефективності діяльності системи державного управління, 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України прийняла постанову, яка передбачала припинення діяльності політичних партій в усіх органах державної влади та управління. Це давало змогу працівникам Міністерства освіти, місцевих органів управління галуззю, підлеглих їм установ і організацій зосереджувати всю увагу та ресурси лише на виконання безпосередніх функцій щодо здійснення освітньої політики.

Нові підходи до розуміння суті управління освітою відтворені у нормативно-правовому забезпеченні функціонування і розвитку галузі освіти, а саме: Законі України «Про освіту» (1991 р.) з подальшими змінами і доповненнями (1996 р.,

1998 р., 2003 р.), у статтях якого визначено засади переходу від традиційної до державно-громадської системи управління та ідеї розвитку демократії, прискореного, випереджального інноваційного розвитку освітніх процесів, залучення громадськості до управління освітою, а також у Законах України «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про позашкільну освіту», «Про національні меншини», Положенні про середній загальноосвітній навчальний заклад тощо.

Результатом реалізації принципу поєднання державного управління й громадського самоврядування в освіті стало проведення двох з'їздів працівників освіти України. На першому з'їзді було прийнято Державну національну програму «Освіта (Україна XXI століття)» (1993 р.), яку було затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 896 від 3 листопада 1993 р. Зазначена програма поклала початок запровадженню державно-громадського управління системою освіти в незалежній Україні. Управління освітою зорієнтовано в ній на організацію співпраці органів державного управління освітою всіх рівнів, навчально-виховних закладів, наукових установ, громадського самоврядування та їх відповідальності у межах повноважень. Одним зі стратегічних завдань управлінських реформ в освіті було визначено перехід від державної до державно-громадської форми управління освітньою галуззю.

З метою вдосконалення структури органів виконавчої влади та підвищення ефективності державного управління в 1999 р. було створено Міністерство освіти і науки України на базі Міністерства освіти України і Державного комітету України з питань науки та інтелектуальної власності. У новоутворених центральних органах створювалися нові структурні підрозділи – департаменти. Такі заходи давали змогу вдосконалити систему центральних органів виконавчої влади, підвищити ефективність їх функціонування, посилити провідну роль міністерств як головних суб'єктів розробки та здійснення державної політики у відповідних галузях і сферах управління в ході поетапного впровадження адміністративної реформи в Україні. Міністерства були віднесені до ланки центральних органів виконавчої влади. Новостворені підрозділи – департаменти – розглядалися як органи управління окремими питаннями або сферами діяльності.

Таким чином, характерними особливостями періоду 1991-2001 рр. є: формування нової моделі державного управління; пошуки нових форм та методів управління. Основними тенденціями державного управління є: департизація управління освітою; об'єднання функцій управління системою освіти в компетенції одного органу управління; перетворення Міністерства освіти і науки України на головного суб'єкта розробки та здійснення державної політики в галузі освіти; встановлення державно-громадської системи управління освітою.

2. Громадсько-державне управління освітою початку XXI ст.

Із 1999 р. починається новий етап освітніх перетворень: Україна визначила орієнтир на входження в освітній і науковий простір Європи, почала здійснення модернізації освітньої діяльності в контексті європейських вимог. Головна мета цього процесу – консолідація зусиль наукової та освітянської громадськості й урядів країн Європи для істотного підвищення конкурентоспроможності

європейської системи науки і вищої освіти у світовому вимірі, а також для підвищення ролі цієї системи в суспільних перетвореннях.

Подальші спроби зі ствердження системи управління освітою як державно-громадської зроблено в Національній доктрині розвитку освіти України. У цьому документі наголошується на необхідності врахування регіональних особливостей, тенденцій до зростання автономності навчальних закладів, конкурентності освітніх послуг й орієнтації на розвивальний характер освіти. Також встановлюються першочергові завдання щодо реалізації цих положень, які стосуються переважно державних інституцій управління освітою. Водночас, чітко визначається відкритість як поширення впливу громадської думки на прийняття управлінських рішень, демократичність нової системи управління освітою з органічним поєднанням засобів державного управління та громадського впливу на освітню систему.

У 2001 р. відбулася реорганізація керівництва в самому Міністерстві освіти і науки. Було запроваджено посаду державного секретаря, а управлінські функції всередині міністерства поділені на дві основні групи – політичні та організаційно-виконавчі, які виконували відповідно міністр (ставав політичною фігурою) та державний секретар (безпосередній керівник апарату міністерства). Проте такі зміни були проведені без розроблення чітких механізмів розподілу повноважень між керівниками міністерства, без ґрунтовного вивчення й аналізу вітчизняного досвіду, без визначення нових принципів управління (адже наявний принцип єдиноначальності не був діяльним у цій ситуації), що й призвело до ліквідації інституту державних секретарів і їх заступників у 2003 р. та повернення до колишньої організації управління й запровадження в управлінську вертикаль посад двох перших заступників та трьох заступників міністра.

Більш адекватно й обґрунтовано оцінюється сучасна модель управління освітою в Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки, де зазначається, що вона (модель) не відповідає сучасним вимогам демократичності. В цьому документі окреслюються першочергові напрями розв'язання проблем державно-громадського управління освітою. Отже, наразі необхідно врегулювати питання розширення впливу громадської думки на прийняття адекватних управлінських рішень, динамічного реагування на потреби суспільства, перерозподілу функцій управління між центральними й місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; постійного моніторингу якості освіти на всіх рівнях за участю учнів, студентів, батьків, представників громадських організацій; оцінювання діяльності навчальних закладів та оприлюднення його результатів.

Для сучасного стану системи управління освітою характерний процес децентралізації, тобто передача ряду функцій і повноважень від вищих органів управління нижчим. Державні органи розробляють найбільш загальні стратегічні напрями, а обласні й районні (міські) органи спрямовують зусилля на вирішення конкретних, фінансових, кадрових, матеріальних, організаційних проблем.

Другою особливістю є перехід від державного до державно-громадського управління освітою, головною метою якого є поєднання зусиль держави і суспільства у вирішенні проблем формування державної політики в галузі освіти,

питань навчально-виховної, методичної, економічної, фінансово-господарської діяльності.

Важливим показником підсилення суспільного характеру управління освітою є роздержавлення системи освіти. Поряд з державними в Україні функціонують недержавні навчальні заклади, створені на основі інтересів та бажань учнів і батьків, учителів і вихователів, запитів регіональних, національних, професійних, конфесіональних об'єднань і груп. Управління такими закладами здійснює безпосередньо його засновник або за його дорученням опікунська рада, сформована засновником.

Однак, проблема участі громадськості в управлінні загальною освітою все ще перебуває у стані розробки. Аналіз практики засвідчує наявність на сьогоднішній день двох основних різновидів громадських органів. Перший з них – окремі органи педагогічного, учнівського та батьківського самоврядування, а другий – органи спільного управління педагогів, учнів та їхніх батьків, яким надано статус органів громадського управління загальноосвітнім закладом. До останніх належать: загальні збори (конференція) учасників освітнього закладу (тобто педагогів, учнів та їхніх батьків (законних представників) та обрана зборами (конференцією) рада загальноосвітнього закладу.

Отже, на сьогодні в закладах освіти діють такі громадські формування, органи самоврядування:

- батьківські комітети, сформовані на підставі «Примірного положення про батьківські комітети (ради) загальноосвітніх навчальних закладів» (наказ МОН України від 02.06.2004 № 440);
- ради закладів освіти, сформовані на підставі «Примірного положення про раду загальноосвітнього навчального закладу» (наказ МОН України від 27.03.2001 № 159);
- піклувальні ради, сформовані на підставі «Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу» (наказ МОН України від 05.02.2001 № 45).

ГЛОСАРІЙ

(тлумачний словник термінів, що використовуються в контексті вивчення курсу «Історія управління освітою в Україні»)

Автократія – форма політичного режиму держави, де вища державна влада належить одному суб'єкту (главі держави), джерелом і носієм суверенітету державної влади. Суверенний суб'єкт має вищу законодавчу, виконавчу і судову владу. Авторитарні форми держави характеризуються також міцною централізованою владою, де місцеві органи є лише виконавцями волі вищих органів.

Автономія (грец. *autonomia*, від *autos* – сам і *nomos* – закон) – 1) повна або визначена ступінь самостійності частини по відношенню до цілого; 2) несuverенне утворення, сконструйоване державою, якому делегована частина власних та управлінських повноважень; 3) право організації, підприємства, установи самостійно розв'язувати адміністративні, економічні, соціально-культурні та інші питання в рамках конституції та законів держави.

Авторитаризм (*authoritarianism* – від лат. *auctoritas* – вплив) – недемократичний політичний режим, для якого характерна сильна особиста диктатура однієї людини або вузької групи осіб, яка встановлена недемократичними процедурами і непідконтрольна громадянам. Для авторитарних режимів характерні наступні риси: зосередження влади в руках лідера, влада, заснована на авторитеті, рекрутування політичної еліти шляхом кооптації, тобто призначення зверху шляхом спеціальних процедур. На відміну від тоталітаризму, зберігається автономія особистості і суспільства в неполітичних сферах, не використовуються масові репресії, хоча застосовується вибірковий політичний терор, може використовуватися примус населення за допомогою сили, проводяться «чистки» державного апарату, може існувати обмежене число партій, профспілок, інших організацій. За авторитарного режиму не відбувається радикальна перебудова суспільства на основі ідеології, немає тотального контролю над населенням, не зачіпається наявна соціально-класова стратифікація, режим у цілому сумісний з економічним, соціальним, культурним і частковим ідеологічним плюралізмом.

Авторитарний стиль керівництва (*authoritarian style of management*) – заснований на беззастережному підпорядкуванні владі, авторитетові, прагненні незаперечного утвердження свого авторитету. **А.с.к.** – стиль керівництва, за якого керівник визначає цілі і всю політику в цілому, розподіляє обов'язки, а також у більшості випадків визначає відповідні процедури, керує, перевіряє, оцінює і виправляє виконану роботу. Вважається, що використання авторитарних методів керівництва виправдано у виняткових ситуаціях (криза, надзвичайні, форс-мажорні обставини). Надмірне використання **А.с.к.** призводить до різних форм зловживання владою.

Адаптація управлінська – 1) пристосування властивих суб'єкту управлінської діяльності стилів і методів керівництва до особливостей об'єкта управління; 2) процес пристосування системи управління до умов зовнішнього і внутрішнього середовища або результат цього процесу (наявність у системі

пристосованості до певного роду факторів середовища). Часто **А.у.** пов'язують безпосередньо з особистісною адаптацією учасників управлінської діяльності і розглядають її як захисний механізм у розвитку і кар'єрному просуванні керівників. Система психологічного захисту впливає на адаптацію керівників до управлінської діяльності. Суб'єктивно це виявляється у відчутті психологічного дискомфорту в службових ситуаціях, переживанні негативних емоцій тощо. Об'єктивними проявами в процесі адаптації можуть бути такі явища, як завищена вимогливість до себе самого й підлеглих, уникання проблемних ситуацій, зниження ефективності керівництва в цілому. Тобто адаптація є поєднанням процесів засвоєння правил, умов управлінського середовища, з одного боку, і перетворення цього середовища – з другого. **А.у.** розглядається також як вид взаємодії суб'єкта і об'єкта управління, під час якого співвідносяться вимоги й очікування учасників. З боку суб'єкта управління адаптація визначається цілями діяльності, способами їх досягнення і санкціями за відхилення від норм. З боку об'єкта управління вона залежить від особливостей сприйняття вимог і норм та можливості їх виконання.

Адміністративно-командне управління – система державного управління, зорієнтована на забезпечення так званого державного інтересу і політичної доцільності, пріоритетом функціонування якої є здійснення контролю за всіма сферами життя суспільства: економічного, соціального, ідеологічного, духовного. Найбільш характерними рисами даного виду управління є: надмірна централізація за рахунок послаблення децентралізації; безпосередній вплив на інтереси керованих методами директивного примусу з використанням дозволів, заборон, дисциплінарних санкцій;

Академічна гімназія – перша гімназія в Росії. Відкрито в 1726 р. При Академії наук для підготовки молоді до вступу в Академічний університет.

Академічний університет – перший світський вищий навчальний заклад у Росії. Відкрито у двадцяті роки XVIII ст. У Петербурзі при Академії наук.

Аудитор, авдитор – учень у духовних школах, якого призначав учитель для вислуховування вивчених уроків своїх товаришів.

Баяння – перший етап раннього виховання у давніх слов'ян, що охоплював вік дитини від народження до двох років.

Безстанова освіта – система навчальних закладів, однаково доступних для дітей усіх верств населення, не залежно від матеріальних статків та соціального статусу їхніх батьків.

Братські школи – навчальні заклади в Україні в XVI-XVIII ст., організовані й утримувані церковними братствами з метою зміцнення православ'я та захисту духовних та культурних цінностей народу.

Будинки молоді – перші навчальні заклади, що виникли в первісному суспільстві.

Волосні училища – початкові школи, які створювалися в царській Росії на основі урядового указу 1830 р. По одній на волость для підготовки хлопчиків до писарської діяльності.

Громада – означає групу людей, об'єднаних спільним походженням, расою, соціальним станом, релігійними переконаннями та місцем проживання – районом,

населеним пунктом тощо, де розташована низка соціальних інститутів: сім'я, школа, церква, організації сфери дозвілля та медицини.

Громадська рада - одна з форм участі громадськості у процесі ухвалення рішень, зокрема рекомендується українським законодавством для створення при виконавчих органів влади.

Громадська (суспільна) школа - одна з недержавних організаційно-правових форм освітнього закладу (крім приватної школи), у якій засновника відіграє Суспільне Освітнє Товариство, а процес керування закладом носить громадський характер, перш за все завдяки поглибленому залученню батьків.

Демократизація освіти – принцип реформування освіти в Україні на демократичних засадах, який передбачає децентралізацію, регіоналізацію в управлінні освітою, автономізацію навчально-виховних закладів у вирішенні основних питань діяльності, поширення альтернативних навчально-виховних закладів, перехід до державно-громадської системи управління освітою, співробітництво учень-учитель, викладач-студент у навчально-виховному процесі.

Державно-громадське управління освітою – відкрита, демократична модель управління, в якій органічно поєднуються засоби державного впливу з громадським управлінням. Державно-громадське управління освітою, як вид соціального управління в умовах демократичного суспільства, підпорядковується його загальним закономірностям

Децентралізація - спосіб територіальної організації влади, за яким держава має право на ухвалення рішень з певних питань або в певній сфері структурам локального регіонального рівня, що знаходяться поза системою виконавчої влади і є відповідно незалежними від неї.

Домашня освіта – форма загальноосвітньої підготовки в умовах сім'ї.

Дяківки - приватні парафіяльні школи, що виникли в Київській Русі та були найпоширенішою системою елементарного навчання до першої половини XIX ст.

Елементарна школа – те ж саме, що й початкова школа. Передбачає навчання читанню та письму, арифметиці, початковим відомостям з історії, природознавства, географії, малюванню, співам.

Земські школи – загальноосвітні школи до 1917 р., які відкривалися й утримувалися земствами в сільській місцевості після земської реформи 1864 р. В основному три- чи чотирирічні.

Земства – виборні органи місцевого самоврядування (земські збори, земські управи) в Російській імперії та Російській Республіці (1917), введені земською реформою 1864. Завідували освітою, охороною здоров'я, будівництвом доріг тощо.

Керівництво — здійснення впливу на людей та налагодження з ними міжособистісних стосунків з метою виконання завдань, які стоять перед організацією.

Класична освіта – один з основних напрямів загальної освіти, в основу якої покладено вивчення латинської та грецької мов, античної літератури й історії.

Колегіум – закритий середній чи вищий навчальний заклад у XVI – XVIII ст.

Кормильство - форма домашнього навчання дітей князів у Київській Русі, коли функції учителя (кормильця) в сім'ї покладалась на обраного з числа воєвод чи знатних бояр.

«Майстер грамоти» – вчитель в Україні періоду Київської Русі та епохи Відродження, те саме, що й «наточник».

Монастирські школи – середньовічні школи при монастирях з навчанням латинською мовою, де вивчалися предмети тривіуму, рідше квадрі уму; школи Київської Русі, що створювались при монастирях для навчання монахів грамоті.

Народна освіта – система освітніх і виховних закладів у країні, що забезпечують освіту й виховання народу відповідно до інтересів і потреб суспільства і держави.

Народні школи – загальноосвітні навчальні заклади початкового навчання, доступні для дітей усіх верств суспільства.

Недільні школи – безкоштовні школи для дорослих, які працювали в неділю і святкові дні й давали початкову освіту.

Нормативне фінансування - принцип формування та розподілу бюджету на освіту на основі мінімальної вартості навчання (утримання) одного учня, вихованця на рік по кожному типу навчального закладу з врахуванням регіональних та інших особливостей.

Об'єкт управління — елемент (*група елементів*) системи управління, який змінює свою поведінку під впливом суб'єкта.

Об'єктивність — передбачає, що результат вимірювань відповідає певним вимогам, що висуваються до досліджень.

Освітній округ - добровільне об'єднання загальноосвітніх навчальних закладів різних типів і форм власності з дошкільними, позашкільними та іншими навчальними закладами, а також установами охорони здоров'я, що сприяють здійсненню освітньої діяльності. Створюється для забезпечення освітніх та культурно-освітніх потреб громадян, які проживають в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Освітня політика - складова частина державної або місцевої політики, сукупність теоретичних ідей, цілей і завдань, практичних заходів, спрямованих на розвиток освіти.

Парафіяльні школи – початкові школи при церковних парафіях, в яких викладали священники, частіше дяки.

Піклувальна рада - це орган самоврядування, який формується з представників органів виконавчої влади, підприємств, установ, навчальних закладів, організацій, окремих громадян з метою залучення громадськості до вирішення проблем освіти, забезпечення сприятливих умов ефективної роботи загальноосвітнього навчального закладу.

Побратимства, посестринства – перші молодіжні об'єднання у давніх слов'ян.

Повітові училища – неповні середні школи, що існували у повітових та губерньських містах для дітей купців, міщан, дрібних службовців і мали на меті підготовку дітей до вступу в гімназію.

Попечитель навчального округу – адміністративна службова особа в системі управління освітою Російської імперії, яка здійснювала керівництво всіма навчальними закладами. Міністерства народної освіти на території підвідомчого округу.

Початкові училища - загальноосвітні навчальні заклади, в яких навчали елементарній грамоті.

Префект – учень, який є помічником учителя в справі організації життя класу, до обов'язків якого входить нагляд за дисципліною; заступник ректора у Києво-Могилянській академії, який відповідав за організацію навчального процесу.

Рада школи - постійно діючий у період між загальними зборами (конференцією) орган громадського самоврядування на рівні школи.

Реальна освіта – тип загальної освіти, в основу якої покладено засвоєння учнями практично корисних знань, тому перше місце відводиться вивченню предметів природничо-математичного циклу.

Реальне училище – тип середнього навчального закладу в Україні у ХІХ ст., призначене для „нижчих класів”.

Ремісничі училища – навчальні заклади системи професійно-технічної освіти, які існували в Україні протягом першої половини ХХ ст.

Світська школа – школа, в якій навчання і виховання вільні від впливу церкви.

Система освіти - сукупність взаємодіючих освітніх програм і державних освітніх стандартів різного рівня і спрямованості; мережі освітніх закладів, які їх реалізують, різних за організаційно-правовою формою, типом, видом; система органів управління освітою і підвідомчих закладів, підприємств, організацій.

Системно-аспектний підхід — це методологічний напрямок управління соціально-педагогічними системами, який передбачає виділення основних аспектів проблеми (процесу, явища, об'єкта), об'єднання їх на об'єктивній основі, тобто за їх спільними ознаками, оцінку ефективності означеного аспекту процесу управління.

Системно-діяльнісний підхід — методологічний напрямок управління соціально-педагогічними системами, який передбачає наявність взаємопов'язаних та взаємозумовлених видів діяльності суб'єктів педагогічного процесу (навчання, виховання, управління, розвиток, учіння тощо).

Системно-структурний підхід — методологічний напрямок управління соціально-педагогічними системами, який передбачає наявність компонентів (підрозділів, складових) об'єктивних прямих і зворотніх взаємозв'язків між ними, їх взаємодію та ієрархічну підпорядкованість, зв'язок із зовнішнім середовищем. Цей підхід використовується Т.І. Ільїною, А. Т. Куракіним, Ю. А. Конаржевським.

Системно-функціональний підхід — методологічний напрямок управління соціально-педагогічними системами, який передбачає наявність компонентів, визначення функцій та узгодженості по горизонталі і вертикалі, тобто забезпечення координації і субординації у їх реалізації.

Соціальний проект - комплекс пов'язаних за термінами, ресурсами і виконавцями заходів, спрямованих на вирішення одного із завдань цільової соціальної програми, або локального завдання, що має самостійне соціальне значення.

Суперінтендант – один з викладачів Києво-Могилянської академії, який слідував за поведінкою студентів поза межами навчального закладу.

Трудова школа – реформаторська течія в педагогіці, представники якої виступали за створення навчальних закладів, в яких би навчання, моральне, естетичне й фізичне виховання поєднувалися з виробленням у дітей трудових умінь, підготовкою їх до трудової діяльності.

Управління — забезпечення ефективного функціонування та розвитку організації.

Управління освітою - це цілеспрямована діяльність суб'єктів усіх рівнів, спрямована на організацію функціонування й розвитку системи освіти,

Формальна освіта – теорія загальної освіти, відповідно до якої основними завданнями навчання є розвиток розумових здібностей учнів, а знання основ наук має другорядне значення.

Церковні школи – навчальні заклади у Запорізькій Січі, у яких вчили буквар, часослів, псалтир.

Чернецьке виховання – здійснювана у середньовічній Європі система освіти, в основі якої лежав аскетизм.

Школи грамоти – навчальні заклади в Україні до 1917 р., рівнозначні елементарній школі.

Школа джур – навчальний заклад у Запорізькій Січі, де хлопчиків навчали військовому мистецтву.

Школи «книжного вчення» – школи періоду Київської Русі, що утримувались на кошти княжої казни.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

У сучасних умовах входження України в Європейський освітній простір надзвичайно актуалізується питання якості підготовки майбутніх фахівців, що у свою чергу викликає необхідність перегляду усталених підходів до сутності та змісту навчальної діяльності студентів. Методологією процесу навчання є переорієнтація з лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму. Тому вагомою складовою роботи студентів на семінарських заняттях є не лише засвоєння теоретичного матеріалу, але й виконання практичних завдань.

Зміст навчальної діяльності студентів з курсу «Історія управління освітою» визначається робочою навчальною програмою з даної дисципліни та підпорядковується наступним **завданням**:

- ✓ забезпечення розуміння цілісного процесу становлення і розвитку вітчизняних освітніх систем;

- ✓ з'ясування сутності й змісту провідних тенденцій управління вітчизняної освітою в різні історичні періоди;
- ✓ оволодіння студентами методом ретроспективного логіко-системного аналізу освітніх явищ і процесів;
- ✓ набуття вмінь узагальнювати й актуалізувати провідний педагогічний досвід, співвідносити його з сучасними процесами управління освітою;
- ✓ підготовка до комплексного, системного сприйняття і розроблення науково-педагогічної проблематики.

Пізнавальна діяльність студентів передбачає: вивчення визначених питань у контексті змісту навчальної дисципліни «Історія управління освітою»; виконання творчих завдань, що передбачають аналіз педагогічних поглядів вітчизняних освітніх діячів, їх систематизацію та узагальнення; конспектування педагогічних творів діячів освіти; здійснення аналізу ключових історико-педагогічних термінів; укладання глосарію педагогічних термінів; виконання індивідуального навчально-дослідного завдання.

Оформлення результатів підготовки до семінарських занять

Анотація – стислий огляд змісту статті чи педагогічного твору, що містить його оцінку та загальні рекомендації щодо використання обсягом до 15 рядків.

Конспект – короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо, який містить у собі найбільш важливі ідеї навчального матеріалу.

Заповнення таблиці – стисле, доцільне викладення результатів аналізу визначених педагогічних поглядів чи ідей відповідно до змісту назви певної граfi.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання – завершена теоретична або практична робота у межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, одержаних у процесі лекційних, семінарських занять чи самостійного вивчення певного навчального матеріалу.

Глосарій - перелік основних термінів певної навчальної дисципліни або її розділу з коротким поясненням.

Заняття 1. Зародження теорії та практики управління освітою в Україні

Пізнавальні цілі: визначити передумови розвитку шкільної освіти в Київській Русі, описати складові системи освіти у межах зазначеного історичного періоду; розкрити особливості управління навчальними закладами різних типів; показати роль князів в утвердженні основних засад державного управління освітою; проаналізувати особливості становлення управління освітою в Україні XIV-XV ст.; проаналізувати специфіку управління братаьськими школами, єзуїтськими навчальними закладами, протестантськими школами; сформулювати й оцінити тенденції становлення управління освітою в X-XV ст., розкрити їх роль у розвитку управління освітою в Україні.

Емоційні цілі: критично оцінювати історичне минуле країни, позитивно сприймати історично виправдані традиції управління, демонструючи знання з проблеми.

Заняття 2. Державно-громадське управління загальною освітою в Україні XVI – XVIII ст.

Пізнавальні цілі: визначити історичні передумови українського Відродження та їх вплив на становлення системи управління освітою в Україні у XVI – першій половині XVIII ст.; розкрити особливості організації та діяльності навчальних закладів цього історичного періоду; показати демократичні засади громадського управління братськими школами; проаналізувати роль братств у ствердженні прогресивних засад громадського управління навчальними закладами.

Емоційні цілі: формувати усвідомлення цінності історичного досвіду управління освітою в Україні у XVI – першій половині XVIII ст., його значущості у процесі становлення демократичних підвалин управління освітою

План заняття:

1. Загальна характеристика системи освіти в період Відродження.
2. Поняття братських шкіл, їх виникнення та розвиток. Демократичні засади громадського управління братськими школами. Роль братств у ствердженні прогресивних засад громадського управління навчальними закладами.
3. Спеціальні школи України періоду Відродження, особливості управління ними.
4. Управління козацькими школами в Україні в умовах адміністративно-територіального полкового устрою.

Заняття 3. Державно-громадське управління вищою освітою в Україні XVI – XVIII ст.

Пізнавальні цілі: розкрити особливості розвитку й функціонування вищої освіти в Україні XVI – першої половини XVIII ст.; показати культурно-історичне значення Києво-Могилянської академії; проаналізувати особливості внутрішнього управління навчальним закладом; сформуванню розуміння ролі та значення викладацько-студентського колективу у ствердженні колегіальних засад управління освітнім закладом.

Емоційні цілі: закріпити ціннісні історично складені орієнтири в управлінні освітою в Україні, проявляти бажання стверджувати основи колегіального управління навчальним закладом на засадах демократизму й поваги до прав суб'єктів управлінського процесу.

План заняття:

1. Вища освіта XVI – першої половини XVIII ст.
2. Особливості управління Києво-Могилянською академією. Роль та значення викладацько-студентського колективу у ствердженні колегіальних засад управління освітнім закладом.
3. Характеристика управління вищими навчальними закладами України XVI – XVIII ст.

Заняття 4. Державне управління школами України першої половини XIX ст. – 2 год.

Пізнавальні цілі: сформуванню розуміння соціально-економічного становища України у першій половині XIX ст. та його вплив на формування загальних

тенденцій управління освітою; оволодіння знаннями про особливості функціонування церковнопарафіяльних шкіл, повітових училищ, гімназій, ліцеїв та університетів як структурних ланок системи освіти, особливості управління ними; аналізувати політику царського уряду щодо управління освітою протягом зазначеного періоду; розкрити особливості діяльності державних органів управління освітою в Україні, їх нормативно-інструктивний характер.

Емоційні цілі: сформувані негативне ставлення до імперської політики насильницької русифікації українських земель, стійке відторгнення будь-яких національних обмежень у сфері освіти та управління нею.

План заняття:

1. Характеристика освітнього Півдня України: функціонування державних шкіл та шкіл переселенців (німецьких, менонітських, єврейських, грецьких, гуттерійських та ін. навчальних закладів).
2. Особливості державного управління освітою Південноукраїнського регіону.
3. Громадське управління освітою етно-конфесійних спільнот Півдня України.

Заняття 5. Громадськість у боротьбі за демократичні засади управління освітніми закладами XIX ст.

Пізнавальні цілі: описати адміністративно-педагогічну та просвітницьку діяльність попечителів навчальних округів, розкрити її значення для ствердження демократичних засад управління освітою в Україні; проаналізувати роль К.Д.Ушинського у розбудові системи педагогічної освіти та ствердженні народно-демократичних засад її функціонування; визначити історичне значення ідеї національної школи, висунутої М.Драгомановим.

Емоційні цілі: критично оцінювати адміністративно-педагогічну та просвітницьку діяльність прогресивних освітніх діячів XIX ст. для ствердження демократичних засад управління освітою в Україні; позитивно сприймати історично виправдані традиції управління, демонструючи знання з проблеми.

План заняття:

1. Адміністративно-педагогічна і просвітницька діяльність попечителів навчальних округів.
2. Особливості діяльності М.І.Пирогова як попечителя Одеського й Київського навчальних округів.
3. Роль К.Д.Ушинського у розбудові системи педагогічної освіти та ствердженні народно-демократичних засад її функціонування.
4. Ідея національної школи у громадській діяльності М.Драгоманова.

Заняття 6. Управління освітою України кінця XIX-початку XX ст.

Пізнавальні цілі: проаналізувати соціально-економічні чинники розвитку освіти в Україні в кінці XIX - на початку XX ст.; оцінювати й критично осмислювати вплив громадсько-політичного руху 50-60-х років XIX ст. на розвиток школи та освіти; визначити складові системи освіти України в кінці XIX- на початку XX ст. та їх відмінність від системи освіти попереднього історичного періоду; розкрити діяльність земств та їх місце в системі громадсько-державного управління освітою.

Емоційні цілі: підтримувати й розвивати ідею плідної співпраці навчальних закладів з громадськістю.

Заняття 7. Управління освітою в 40-80-х роках ХХ ст. – 4 год.

Пізнавальні цілі: схарактеризувати особливості післявоєнної розбудови системи освіти в Україні; назвати й оцінити основні документи щодо реформування освіти в Україні протягом 40-80-х років ХХ ст.; здійснити критичний аналіз помилок та прорахунків в управлінні освітою протягом зазначеного періоду; розкрити сутність кризи загальноосвітньої школи у 70-80-х рр.; змодельовати можливі шляхи виходу з неї.

Емоційні цілі: демонструвати знання з теми, обґрунтовано доводити власну точку зору, критично ставитися до наслідків надмірної централізації освіти в умовах тоталітарного суспільства.

План заняття:

1. Особливості післявоєнної розбудови системи освіти в Україні.
2. Загальна характеристика закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи освіти СРСР» (1958 р.). Система шкільної освіти 50-60х рр.
3. Реформування системи освіти в 60-ті рр. Залучення громадськості до управління освітою.
4. Особливості управління школою у 70-80-ті рр.
5. Криза загальноосвітньої школи у 70-80-х рр. та спроба вийти з неї. Реформа загальноосвітньої школи 1984 р. та її наслідки.

Дидактичне забезпечення самостійної роботи

Індивідуальне навчально-дослідне завдання – вид позааудиторної самостійної роботи студента навчального або навчально-дослідного характеру, яке виконується у процесі вивчення програмового матеріалу навчального курсу „Історія управління освітою” і завершується разом зі складанням підсумкового екзамену з даної навчальної дисципліни.

ІНДЗ має своєю **метою** самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу „Історія управління освітою” і розвиток навичок самостійної роботи, критичного мислення, формування творчого підходу до вирішення дослідницьких проблем. Таким чином, ІНДЗ містить елементи пошукової, частково науково-дослідної роботи і виступає чинником залучення студента до науково-дослідницької діяльності.

Структура:

1. Вступ (зазначення теми, мети і завдань роботи, методів, що використовувались в ході дослідження).
2. Теоретичне обґрунтування досліджуваної проблеми.
3. Висновки.
4. Список використаної літератури.

Порядок подання та захисту ІНДЗ:

Тема ІНДЗ обирається студентом за погодженням з викладачем на початку семестру. Протягом семестру викладачем на індивідуальних заняттях надаються консультації щодо виконання зазначеного завдання.

Звіт про виконання ІНДЗ подається викладачеві у вигляді реферату з титульною сторінкою стандартного зразка (обсяг роботи до 10 аркушів). Термін подання звіту – не пізніше ніж за 2 тижні до закінчення семестру. Зразок оформлення ІНДЗ подано у додатку А.

Оцінка за ІНДЗ виставляється на останньому занятті з керівництва індивідуальною та самостійною роботою студентів на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом ІНДЗ. У випадку необхідності уточнення певних результатів роботи студента або більш об'єктивної оцінки виконаного завдання викладач може провести співбесіду за змістом ІНДЗ.

Оцінка за ІНДЗ є компонентом екзаменаційної оцінки і враховується при виведенні підсумкової оцінки з навчального курсу.

Персоналії для презентації:

1. Завадовський Петро Васильович (перший міністр освіти царської Росії (1802-1810)).
2. Уваров Сергій Семенович (міністр освіти царської Росії (1833-1849)).
3. Толстой Дмитро Андрійович (міністр освіти царської Росії (1866-1880)).
4. Корф Микола Олександрович (організатор земської освіти).
5. Пирогов Микола Іванович (попечитель Одеського та Київського навчальних округів)
6. Луначарський Анатолій Васильович (нарком освіти (1917-1929)).
7. Бубнов Андрій Сергійович (нарком освіти (1929-1937)).
8. Огієнко Іван Іванович (міністр освіти УНР).
9. Винниченко Володимир Кирилович (голова уряду УНР).
10. Скрипник Микола Олексійович (нарком освіти УРСР).
11. Музиченко Олександр Федорович (генеральний інструктор Генерального секретаріату освіти УРСР).
12. Софія Федорівна Русова (організатор дошкільної освіти).
13. Чепіга Яків Феофанович (організатор освіти УРСР).
14. Прокоф'єв Михайло Олексійович (міністр освіти СРСР (1966-1984)).
15. Білодід Іван Костянтинівич (міністр освіти УРСР (1957-1962)).
16. Сухомлинський Василь Олександрович (директор Павлиської середньої школи).
17. Кремень Василь Григорович (міністр освіти України (1999-2005)).

ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Тест самоконтролю

1. Система шкіл в Київській Русі:
  - a) Школи писців, школи-дяківки, школи «книжного вчення».
  - b) Січові школи, музичні школи, церковно-парафіяльні школи.
  - c) Школи «книжного вчення», монастирські школи, школи грамоти, домашнє виховання.
2. Керівництво школою-дяківкою здійснював: _____
3. Назвіть типи навчальних закладів різних історичних періодів, які підпорядковувалися громадському управлінню: _____

---

4. В якому році було засновано Міністерство народної освіти:
  - a) 1847;
  - b) 1802;
  - c) 1854;
  - d) Усі дати невірні.
5. Братські школи були за змістом:
  - a) Елементарними школами.
  - b) Середніми навчальними закладами.
  - c) Вищими навчальними закладами.
6. Назвіть функції попечителя навчального округу: _____

---

7. Університети до 1917 р. здійснювали керівництво такими навчальними закладами: _____

---

8. Система шкіл України епохи Відродження:
  - a) Академія, колегіум, спеціальні школи, елементарні школи.
  - b) Академія, січові школи, парафіяльні школи, музичні школи.
  - c) Католицькі, уніатські, протестантські, православні школи.
9. Назвіть типи навчальних закладів різних історичних періодів, які підпорядковувалися державному управлінню: _____

---

10. Які навчальні заклади до 1917 р. підпорядковувалися Міністерству внутрішніх справ: _____
11. Розкрийте структуру управління Києво-Могилянською академією: _____

---

12. Назвіть основні принципи перебудови народної освіти в УНР: _____

---

13. Підкресліть правильну відповідь: Земська школа – це навчальний заклад, що надавав *елементарну, загальну, професійну* освіту. Управління нею здійснювалося *громадою, приватними особами, державою, Синодом*. Значення

шкіл такого типу для розвитку теорії та практики управління освітою *позитивне, негативне, нейтральне*.

14. Особливості управління школою у 70-80-ті рр. ХХ ст. полягають у наступному: _____

_____

_____

15. Тенденції суспільно-політичного руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст., що справили значний вплив на зміст управління освітою:

- a) Вимога безстанової школи, демократичні принципи навчання, поєднання матеріальної та формальної освіти.
- b) Створення національних навчальних закладів по підготовці вчителів, впровадження у навчальний процес результатів експериментальних досліджень.
- c) Розвиток сімейної форми виховання, боротьба за світське виховання, створення національної системи освіти.

Контрольні питання до заліку

1. Передумови розвитку шкільної освіти в Київській Русі.
2. Особливості управління навчальними закладами різних типів періоду Київської Русі.
3. Шкільна освіта в Україні ХІV - ХV ст.
4. Особливості управління навчальними закладами різних типів ХІV - ХV ст.
5. Загальна характеристика системи освіти в період Відродження.
6. Демократичні засади громадського управління братами школами.
7. Роль братств у ствердженні прогресивних засад громадського управління навчальними закладами.
8. Діяльність козацьких шкіл в Україні, народно-педагогічні засади їх функціонування.
9. Управління козацькими школами в Україні в умовах адміністративно-територіального полкового устрою.
10. Вища освіта ХVІ – першої половини ХVІІІ ст.
11. Києво-Могилянська академія та її культурно-історичне значення. Роль та значення викладацько-студентського колективу у ствердженні колегіальних засад управління освітнім закладом.
12. Вплив Статуту 1804 р. на систему освіти України.
13. Особливості діяльності державних органів управління освітою в Україні, їх нормативно-інструктивний характер у першій половині ХІХ ст.
14. Адміністративно-педагогічна і просвітницька діяльність попечителів навчальних округів.
15. Громадсько-політичний рух 50-60 років ХІХ ст. та його вплив на розвиток школи та освіти.
16. Характеристика системи освіти України в кінці ХІХ - на початку ХХ ст.
17. Діяльність земств та їх місце в системі громадсько-державного управління освітою.

18. Особливості державного управління освітою Південноукраїнського регіону в XIX – на початку XX ст.
19. Громадське управління освітою етно-конфесійних спільнот Півдня України в XIX – на початку XX ст.
20. Основні принципи перебудови народної освіти в УНР.
21. Реформування системи освіти в Добу Гетьманщини.
22. Розвиток української національної освіти у період Директорії.
23. Діяльність Народного Комісаріату Освіти в 20-30-х рр. XX ст.
24. Особливості післявоєнної розбудови системи освіти в Україні.
25. Реформування системи освіти в 60-ті рр. XX ст.
26. Особливості управління школою у 70-80-ті рр. XX ст.

Критерії оцінювання самостійної навчальної діяльності студентів з дисципліни «Історія управління освітою»

<i>Індивідуальне навчально-дослідне завдання</i>	
Змістовність, глибина висвітлення досліджуваної проблеми	0-2 бали
Логіка, чітка послідовність висвітлення історичних подій чи поглядів освітніх діячів.	0-2 бали
Правильність постановки мети та завдань індивідуального навчально-дослідного завдання, методів, використаних в ході дослідження.	0-2 бали
Об'єктивність, коректність, переконливість висновків дослідження.	0-2 бали
Відповідність технічного та літературного оформлення роботи вимогам. Відсутність мовних помилок.	0-2 бали
Максимальна кількість балів	10
<i>Самостійна робота студента та робота на семінарі</i>	
0 балів	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність на занятті з поважної чи неповажної причини;* - відмова від відповіді на запитання за змістом теми; - фрагментарне відтворення незначної частини навчального матеріалу; відтворення менше половини навчального матеріалу; - відсутність правильної відповіді на додаткові запитання або відмова від відповіді на них.
1 бал	<ul style="list-style-type: none"> - демонстрація знань і розуміння основних положень навчального матеріалу з теми, правильна, але недостатньо обґрунтована відповідь; - практичне завдання до заняття виконано частково або містить певні неточності. - відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак містить неточності.

2 бали	<ul style="list-style-type: none"> - демонстрація глибоких, міцних знань; - аргументоване використання набутих знань у нестандартних ситуаціях; - самостійний аналіз, оцінка, узагальнення навчального матеріалу; повна та логічна відповідь на додаткові запитання за змістом теми. - повно, змістовно та логічно виконане практичне завдання.
---------------	---

ПЕРЕЛІК НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ ПОСІБНИКІВ, ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ТОЩО

1. Задорожна-Княгницька Л.В. Історія педагогіки України в особах: навчальний посібник для вищ. пед. навч. закладів / В.А. Мосіяшенко, Л.В. Задорожна. О.І.Курок (видання 2-ге). – Суми : Університетська книга, 2015. – 266 с.
2. Історія управління освітою в Україні та регіоні: програма курсу та метод. реком. з організації самостійної роботи студентів / Укл.: Л.В.Задорожна-Княгницька. – Маріуполь: МДУ, 2016. – 22 с.
3. Історія становлення та розвитку університетської освіти // Фондові лекції з дисциплін професійної педагогічної підготовки. Наук. Видання / За заг. ред. І.В.Соколової. Частина І. – Маріуполь: МДУ – 2013. – 138 с. С.62-81.
4. Мультимедійна презентація «Невідомий Антон Макаренко» - 34 слайди.
5. Мультимедійна презентація «Софія Русова» - 20 слайдів.
6. Відеофільм «Талановита дочка українського народу С.Русова» - 15 хв.
7. Мультимедійна презентація «М.І.Пирогов» - 18 слайдів.
8. Мультимедійна презентація «В.О.Сухомлинський» - 36 слайдів.
9. Мультимедійна презентація «Я.Ф.Чепіга» - 20 слайдів.
10. Мультимедійна презентація «М.О.Корф» - 16 слайдів.
11. Мультимедійна презентація «М.І.Пирогов» - 18 слайдів.
12. Мультимедійна презентація «В.Г.Кремень» - 36 слайдів.
13. Мультимедійна презентація «І.І.Огієнко» - 17 слайдів.
14. Мультимедійна презентація «М.О.Прокоф'єв» - 26 слайдів.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ БІБЛІОТЕКИ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ НАВЧАЛЬНИМИ ПІДРУЧНИКАМИ (ПОСІБНИКАМИ) З ДИСЦИПЛІНИ

	Автор	Назва видання	Видавництво, рік	Кількість примірників
Історія педагогіки	Любар О.О	Історія української школи і педагогіки	К.: Знання, 2006	27
	Артемова Л.В.	Історія педагогіки України	К.: Либідь, 2006.	75
	Сисоєва С.О. Соколова І.В.	Нариси з історії розвитку педагогічної думки	К.: ЦНЛ, 2003	96
	Любар О.О.	Історія української школи і педагогіки	К.: Знання, 2003	61
	Кременя В.Г.	Історія української школи і педагогіки	К.: Знання, 2003	5

